

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Факультет (ННІ) гуманітарно-педагогічний

ПОГОДЖЕНО

**Декан факультету (Директор ННІ)
Гуманітарно-педагогічний**
(назва факультету (ННІ))

_____ Савицька І.М.
(підпис) (ПІБ)

“ ____ ” _____ 2025 р.

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

**Завідувач кафедри
Соціальної роботи та реабілітації**
(назва кафедри)

_____ Сопівник І.В.
(підпис) (ПІБ)

“ ____ ” _____ 2025 р.

БАКАЛАВРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему «СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ»

Спеціальність 231 «Соціальна робота»
(код і назва)

Освітня програма Соціально-психологічна реабілітація
(назва)

Орієнтація освітньої програми освітньо-професійна
(освітньо-професійна або освітньо-наукова)

Гарант освітньої програми

Доктор педагогічних наук, доцент _____
(науковий ступінь та вчене звання) (підпис)

Інна ОСАДЧЕНКО
(ПІБ)

Керівник бакалаврської кваліфікаційної роботи

Доктор педагогічних наук, професор _____
(науковий ступінь та вчене звання) (підпис)

Ірина ДЕМЧЕНКО
(ПІБ)

Виконав _____
(підпис)

Вікторія МИКОЛАСЦЬ
(ПІБ студента)

КИЇВ – 2025

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Факультет (ННІ) гуманітарно-педагогічний

ЗАТВЕРДЖУЮ

**Завідувач кафедри соціальної роботи та
реабілітації**

доктор педагогічних наук, доцент

(науковий ступінь, вчене звання)

_____
Сопівник І.В.

(підпис)

(ПІБ)

“ ____ ” _____ 2025 року

З А В Д А Н Н Я

ДО ВИКОНАННЯ БАКАЛАВРСЬКОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТУ

Миколаєць Вікторії Михайлівні

(прізвище, ім'я, по батькові)

Спеціальність 231 «Соціальна робота»

(код і назва)

Освітня програма Соціальна робота

(назва)

Орієнтація освітньої програми освітньо-професійна

(освітньо-професійна або освітньо-наукова)

Тема бакалаврської кваліфікаційної роботи (дипломного проекту бакалавра) «Соціальний супровід підлітків з девіантною поведінкою»

затверджена наказом ректора НУБіП України від “08 ” 04 2025р. № 581 «С»

Термін подання завершеної роботи (проект) на кафедру 20 травня 2025 р.

(рік, місяць, число)

Вихідні дані до бакалаврської кваліфікаційної роботи наукові розробки вітчизняних та зарубіжних учених, матеріали періодичних видань, словники, навчальна та довідкова література з теми дослідження.

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

1. З'ясувати сутність сутність, види, рівні прояву та причини виникнення девіантної поведінки у підлітків; визначити напрями і принципи соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою.

2. Провести діагностику схильності до девіантної поведінки у підлітків.

3. Теоретично обґрунтувати та перевірити ефективність програми соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою.

4. Розробити практичні рекомендації для соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою.

Дата видачі завдання “13” вересня 2024 р.

Керівник бакалаврської кваліфікаційної роботи _____

(підпис)

Ірина ДЕМЧЕНКО

(прізвище та ініціали)

Завдання прийняв до виконання _____

(підпис)

Вікторія МИКОЛАЄЦЬ

(прізвище та ініціали студента)

Реферат

Бакалаврська кваліфікаційна робота на тему «Соціальний супровід підлітків з девіантною поведінкою» містить 63 сторінки друкованого тексту, 2 таблиці, 8 рисунків та 4 додатки. Перелік використаних джерел нараховує 54 найменувань.

Сучасні соціально-економічні та політичні кризи (війна, окупація, економічні та культурні негаразди, екологічні проблеми) зумовлюють актуальність соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою. Ці фактори спричиняють соціальну дезадаптацію, девіантність, агресію, зловживання речовинами та правопорушення серед вразливої категорії підлітків, ускладнюючи їхню соціалізацію. Тому мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці ефективності програми соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою.

Перший розділ присвячено теоретичному аналізу проблеми соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою. У ньому розглянуто поняття «девіантна поведінка», її причини та особливості в підлітковому віці, а також визначено ключові аспекти соціального супроводу. Проаналізовано сучасні наукові підходи до розуміння девіантної поведінки та обґрунтовано її значення для соціальної адаптації підлітків.

Другий розділ висвітлює організацію та проведення експериментального дослідження. Визначено структуру програми соціального супроводу, методи її впровадження, а також використані соціально-психологічні діагностичні інструменти для оцінки рівня девіантної поведінки до і після реалізації програми. У дослідженні застосовано методи анкетування, тестування, спостереження та тренінгові заняття, спрямовані на формування соціальних навичок і саморегуляції у підлітків.

Третій розділ містить теоретичне обґрунтування, опис поетапного впровадження та експериментальну перевірку ефективності програми соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою. Аналіз отриманих результатів контрольного етапу експерименту засвідчив зниження рівня

схильності до девіантної поведінки серед підлітків експериментальної групи, покращення їхньої соціальної адаптованості та психоемоційного стану. У розділі наведено методичні рекомендації для соціальних працівників і психологів щодо роботи з підлітками з девіантною поведінкою.

Ключові слова: девіантна поведінка, соціальний супровід, соціальна адаптація, профілактика девіантної поведінки, діти підліткового віку, соціально-психологічна підтримка, методичні рекомендації.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ	9
1.1. Сутність причини та прояви виникнення девіантної поведінки у підлітків	9
1.2. Особливості соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою	20
Висновки до першого розділу.....	30
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ СХИЛЬНОСТІ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ.	32
2.1. Організаційно-методичне обґрунтування програми дослідно-експериментальної роботи	32
2.2. Діагностика рівнів схильності підлітків до девіантної поведінки ...	36
Висновки до другого розділу.....	45
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ПЕРЕВІРКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ	47
3.1. Обґрунтування та впровадження програми соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою	47
3.2. Аналіз та інтерпретація результатів експериментальної роботи.....	53
Висновки до третього розділу.....	64
ВИСНОВКИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	69
ДОДАТКИ.....	74

ВСТУП

Актуальність теми соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою зумовлена умовами сучасних соціальних, економічних та політичних криз. Війна, окупація, економічні та культурні негаразди, а також екологічні та гуманітарні проблеми спричиняють соціальну дезадаптацію, девіантну поведінку та конфлікти серед підлітків, особливо вразливої категорії молоді. Ці кризові явища підвищують схильність підлітків до агресії, зловживання психоактивними речовинами та правопорушень, що ускладнює їхню соціалізацію.

На державному рівні проблема соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою відображена у низці нормативно-правових актів та державних програм, спрямованих на підтримку молоді в кризових умовах. В Україні це, зокрема, Закон України «Про охорону дитинства», «Про соціальні послуги», а також низка програм соціальної реабілітації дітей і підлітків. Відповідно до цих документів, держава визначає пріоритети щодо соціальної інтеграції та психологічної підтримки дітей і підлітків, які мають соціальні, психологічні та поведінкові проблеми, зокрема, девіантну поведінку.

У науковому полі проблему соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою досліджували багато вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, вітчизняні дослідники, такі як М. Мушкевич, Т. Титаренко, розглядали соціальний супровід у контексті профілактики девіантної поведінки, особливості психологічної допомоги особам з соціальними відхиленнями, а також методи корекції соціально небезпечних проявів. Проблеми девіантної поведінки та її корекції активно досліджуються в рамках психотерапії, соціальної роботи та педагогіки серед таких дослідників як Н. Максимова, Н. Сушик, О. Чайковська.

Однак, незважаючи на значний внесок у цю тематику, низка теоретичних і методичних аспектів залишаються недостатньо розкритими. Зокрема, є потреба в удосконаленні методів соціального супроводу в умовах сучасних соціальних викликів, таких як війна та кризові соціальні явища, які суттєво впливають на

поведінку молоді, що і зумовило вибір теми кваліфікаційної роботи «Соціальний супровід підлітків з девіантною поведінкою»

Мета дослідження полягає в розробленні, теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці ефективності програми соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою.

Досягнення поставленої мети вимагає рішення наступних **завдань**:

1. З'ясувати сутність, причини та прояви виникнення девіантної поведінки у підлітків; визначити напрями і принципи соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою.

2. Провести діагностику схильності до девіантної поведінки у підлітків.

3. Розробити, теоретично обґрунтувати, впровадити та перевірити ефективність програми соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою.

4. Розробити практичні рекомендації із соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою для соціальних педагогів, соціальних працівників, практичних психологів.

Об'єкт дослідження – соціальний супровід дітей з девіантною поведінкою.

Предмет дослідження – програма соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою.

Для розв'язання поставлених завдань, досягнення мети використано комплекс **методів** наукового дослідження:

- теоретичні методи: аналіз літератури для визначення структурованого опису змісту поняття «девіантна поведінка», «соціально-психологічний супровід», «соціальний супровід дітей з девіантною поведінкою»; порівняння та систематизація виокремлених компонентів соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою; аналіз, синтез, узагальнення під час розроблення експериментальної програми;

- емпіричні методи: для вивчення стану девіантності у поведінці підлітків; експерименти – констатувальний, який дав змогу здійснити

діагностику рівнів схильності до девіантної поведінки у підлітків; формувальний і контрольний-аналітичний, завдяки чому відстежено динаміку та перевірено ефективність впливу розробленої експериментальної програми;

- математико-статистичні – описова статистика, кореляційний аналіз, обробка емпіричних даних, що застосовані для доведення достовірності й ефективності результатів педагогічного експерименту.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота на констатувальному, формувальному та контрольному-аналітичному етапах дослідження виконувалася на базі Бершадського ліцею №1 імені Анатолія Матвієнка або Київського механіко-технологічного фахового коледжу

Вибірку склали 40 підлітків (20 осіб контрольна та 20 осіб експериментальна група), віком 16-17 років.

Наукова новизна дослідження полягає у доповненні теорії соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою; розробленні програми соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою; дістали подальшого розвитку наукові положення щодо змісту, методів і форм соціального супроводу дітей.

Практичне значення одержаних результатів передбачає, що реалізація розробленої програми соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою дасть змогу сприяти позитивній самореалізації учнів у групі однолітків; інтеграції й гармонізації впливів різних соціальних інститутів на поведінку підлітків.

Структура бакалаврської роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, 4 додатків (28 сторінок), списку використаних джерел (54 найменувань, з них 4 - іноземними мовами, 0 Інтернет-сайтів). Повний обсяг роботи становить 106 сторінок, основного тексту – 63 сторінки. Робота містить 2 таблиці і 8 рисунків на 25, 34, 38, 41, 43, 54, 57, 60 сторінках основного тексту.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

1.1. Сутність причини та прояви виникнення девіантної поведінки у підлітків

У сучасному суспільстві питання соціального супроводу підлітків набуває дедалі більшої актуальності у зв'язку зі зростанням кількості випадків девіантної поведінки, яка стає однією з ключових проблем молодіжного середовища. Цей феномен охоплює широкий спектр поведінкових відхилень, що впливають на соціальну адаптацію, навчання, спілкування та розвиток особистості підлітків. Як наслідок, соціальні працівники та психологи стикаються з необхідністю впровадження комплексного підходу до діагностики, профілактики та корекції девіантних проявів, що передбачає інтеграцію теоретичних знань, методик та інструментів у межах соціального супроводу.

Аналіз сучасної наукової літератури з теми соціального супроводу свідчить про широкий інтерес до цього питання серед вітчизняних і зарубіжних дослідників. У наукових працях поняття соціального супроводу розглядається як комплексний підхід, спрямований на подолання кризових ситуацій, підтримку особистості в процесі її адаптації до нових життєвих умов та забезпечення емоційного благополуччя [40].

Перші спроби визначення концепції соціального супроводу знаходимо в роботах зарубіжних психологів, таких як К. Роджерс, який акцентував увагу на важливості емпатійної взаємодії у процесі надання психологічної допомоги. На його думку, соціальний супровід повинен базуватися на недирективному підході, що сприяє розвитку автономії й відповідальності індивіда.

Серед вітчизняних дослідників сутність і механізми соціального супроводу детально аналізували О. Захаров і Л. Виготський. Захаров наголошував на необхідності інтеграції психологічних і соціальних методів роботи для забезпечення гармонійного розвитку особистості, особливо в кризових

ситуаціях. Виготський, у свою чергу, визначав соціальний супровід як систему, що стимулює соціалізацію індивіда через створення умов для його саморозвитку в соціальному середовищі.

Значний внесок у розвиток теорії соціального супроводу зробили сучасні українські вчені. В. Павленко розглядає цей феномен у контексті психології соціальної роботи, наголошуючи на його важливості в посттравматичній адаптації особистості [31]. На думку автора, соціальний супровід спрямований на відновлення внутрішніх ресурсів людини, зниження рівня тривоги та депресії, а також інтеграцію в соціум.

Інший вітчизняний дослідник, С. Мушкевич, аналізує значення супроводу у подоланні сімейних конфліктів, професійних труднощів та наслідків стресу. Автор акцентує на важливості довготривалої дії соціальних і психологічних зв'язків, які сприяють відновленню соціального благополуччя [41].

Групова взаємодія як механізм соціального супроводу розглядається в роботах Т. Титаренко. Вона стверджує, що колективна робота в групах взаємодопомоги, зокрема ветеранів або осіб, які пережили травматичні події, сприяє формуванню відчуття приналежності, що є важливим елементом успішної адаптації [40].

Зарубіжні дослідження, зокрема роботи М. Селігмана, орієнтовані на концепцію життєстійкості та підсилення позитивних емоцій як основи соціального супроводу. М. Селігман вважає, що супровід повинен включати інтервенції, спрямовані на розвиток оптимізму, навичок саморегуляції та ініціативності.

Таким чином, соціальний супровід є багатограним феноменом, що охоплює широкий спектр завдань: від допомоги у подоланні кризових ситуацій до сприяння особистісному розвитку. Різні підходи до аналізу цього поняття свідчать про його значущість у сучасній соціальній роботі та психології. Основний висновок науковців полягає у необхідності інтегрованого підходу, що включає соціальні, психологічні та емоційні аспекти підтримки, орієнтуючись на потреби конкретної особистості та її соціального середовища.

Супровід – це форма здійснення психологічної допомоги, ознаками якої виступають процесуальність, пролонгованість, недирективність, інкорпорація у реальне повсякденне життя людини, особливі відносини між учасниками цього процесу [49].

Основними завданнями, а відповідно і етапами, соціального супроводу є:

- визначення напрямів і необхідних умов індивідуального розвитку дитини, системне відстеження (діагностика) показників розвитку та його динаміки;
- створення комплексної програми соціального супроводу (планування) на всіх етапах розвитку дитини;
- складання гнучких моделей організації роботи з дитиною та її батьками, які можуть трансформуватися залежно від конкретних умов;
- проведення розвивальної, профілактичної, просвітницької, консультативної та корекційної роботи;
- визначення ефективності соціального супроводу розвитку дитини за допомогою встановлених критеріїв.

Соціальний супровід виступає інтегративним процесом, який поєднує тривалу і цілеспрямовану соціальну підтримку з адресною психологічною допомогою. Він виконує функцію ресурсу, що сприяє збереженню цілісності особистості, відновленню її соціального здоров'я, а також подоланню тривожних і депресивних станів. Відсутність належного супроводу значно ускладнює адаптацію особи до соціального середовища, уповільнює процеси вторинної професійної переорієнтації, знижує як економічний добробут, так і рівень суб'єктивного благополуччя [44].

У широкому розумінні соціальний супровід охоплює підтримку будь-якої людини, яка опинилася у складній життєвій ситуації. Закономірності розвитку особистості в умовах кризових або потенційно небезпечних обставин є об'єктом вивчення такої міждисциплінарної галузі, як психологія соціальної роботи [31]. Практична реалізація супроводу демонструє високу ефективність у розв'язанні сімейних конфліктів різного характеру – між подружжям, батьками та дітьми.

Крім того, супроводжувальна взаємодія відіграє значущу роль у врегулюванні професійних труднощів, подоланні стресових станів різної етіології [29].

Метою соціального супроводу є розвиток саморегулятивних здібностей особистості, підвищення її життєстійкості, ініціативності та здатності до самостійного вирішення проблем. Основоположний концепт супроводу передбачає інтеграцію соціальної та психологічної підтримки, що є ключовим у контексті посттравматичних трансформацій особистості [28]. Цей процес спрямований на відновлення внутрішніх ресурсів особистості з одночасним залученням зовнішніх, додаткових ресурсів, що сприяють адаптації до нових умов життя та покращенню її соціального стану.

Соціальний супровід орієнтований на якісне розширення взаємодії особи з близьким і віддаленим соціальним оточенням: родиною, сусідами, колегами, представниками місцевих громад. Проте серед ключових проблем супроводу виділяється недостатня інформованість населення щодо можливостей отримання відповідних послуг. Часто особи, які потребують підтримки, не знають, до кого звернутися, чи як організувати доступ до необхідної допомоги.

Успішність супроводу визначається м'яким, ненав'язливим підходом до взаємодії, що ґрунтується на принципах недирективності та емпатійного розуміння. Фахівець, який здійснює супровід, повинен виявляти емоційний стан клієнта без зайвих слів, відчувати його потреби та забезпечувати атмосферу довіри [29]. Завдяки такій взаємодії особа поступово відкривається, починає довіряти фахівцю, що створює сприятливі умови для відновлення її внутрішніх ресурсів. Поєднання зовнішньої підтримки та особистих зусиль супроводжуваного зміцнює його здатність долати страхи, апатію чи безпорадність.

Особливу увагу у процесі супроводу слід приділяти формуванню у клієнта усвідомлення власної ролі у подоланні життєвих труднощів. Кожен успішний крок у цьому напрямку сприяє поверненню особистості до активної життєдіяльності, підвищенню її соціального добробуту. Відновлення соціальних

зв'язків – сімейних, дружніх, професійних – створює необхідну підтримуючу мережу для адаптації до нових соціальних умов [34].

У контексті супроводу значущим є середовище взаємодії, що може варіюватися від індивідуальних консультацій до групової роботи. Наприклад, підтримка ветеранів часто реалізується через групи взаємодопомоги, волонтерські об'єднання чи асоціації побратимів. Основними суб'єктами супроводу є агент (фахівець), реципієнт (клієнт) та реальна життєва ситуація, яка зумовлює специфіку їхньої взаємодії.

Для уточнення змісту соціального супроводу важливо провести порівняльний аналіз цього поняття із суміжними категоріями – «соціальна підтримка» та «соціально-психологічна допомога», він представлений у таблиці 1.1. Це дозволить краще зрозуміти методологічні засади супроводу, його особливості та роль у процесі адаптації особистості до складних життєвих умов.

Поняття «девіантна поведінка» є ключовим у вивченні соціального супроводу підлітків, оскільки воно безпосередньо визначає характер і спрямованість роботи з даною категорією. Девіантна поведінка, як соціальне явище, привертає увагу фахівців різних галузей – соціальної роботи, психології, педагогіки, кримінології, медицини. Кожна з цих дисциплін по-своєму інтерпретує це явище, зосереджуючись на його соціальних, психологічних чи фізіологічних аспектах [30].

Сучасні дослідження девіантної поведінки підлітків виявляють широкий спектр причин і чинників, що впливають на її формування. Зокрема, соціальні умови, сімейне середовище, соціально-економічна нестабільність та інформаційний вплив формують фундамент для відхилень у поведінці. Одночасно психологічні дослідження акцентують увагу на особистісних характеристиках, емоційних станах, когнітивних особливостях, які впливають на адаптацію підлітків у суспільстві [37].

Таблиця 1.1.

Порівняльний аналіз понять «соціальний супровід», «соціальна підтримка» та «психологічна допомога»

Параметри	Соціальний супровід	Соціальна підтримка	Соціально-психологічна допомога
Мета	Інтегральна підтримка для відновлення внутрішніх ресурсів та адаптації до складних умов.	Забезпечення матеріальних, інформаційних чи емоційних ресурсів.	Подолання психологічних проблем через корекцію емоційного стану.
Фокус	Поєднання соціальних і психологічних аспектів підтримки.	Задоволення базових соціальних потреб (матеріальних, інформаційних).	Усунення психологічних дисфункцій, стресів, травм.
Тривалість	Довготривалий процес із врахуванням динаміки потреб особи.	Залежить від ситуації: може бути разовою або систематичною.	Зазвичай короткотерміновий із конкретними терапевтичними цілями.
Цільова аудиторія	Особи у складних життєвих обставинах, що потребують комплексної підтримки.	Усі категорії населення, що потребують допомоги.	Особи з емоційними або психологічними розладами.
Методи	Психосоціальне консультування, фасилітація групової взаємодії, супровід у реальних умовах.	Надання матеріальних благ, консультацій, інформації.	Психотерапія, когнітивно-поведінкові методи, емоційна підтримка.
Рівень залучення фахівця	Високий: фахівець супроводжує людину на різних етапах подолання складної ситуації.	Може бути середнім: разова або періодична взаємодія.	Високий, але з акцентом на короткотривалий вплив.
Результат	Відновлення життєстійкості, посилення соціальних і психологічних ресурсів.	Тимчасове полегшення ситуації, забезпечення базових потреб.	Подолання емоційних або психологічних труднощів.
Контекст застосування	Посттравматична адаптація, соціальна реінтеграція, вирішення сімейних або професійних проблем.	Ситуації кризового характеру або тривалого соціального дефіциту.	Індивідуальні психологічні проблеми або порушення.

Термін «девіантна поведінка» у науковій літературі трактується неоднозначно, охоплюючи різні прояви відхилень – від асоціальних вчинків до деструктивної, агресивної чи навіть кримінальної поведінки [7]. Це потребує системного аналізу визначень і підходів до розуміння поняття, а також виявлення специфічних аспектів, які є визначальними для соціального супроводу цієї групи осіб.

У контексті соціальної роботи та психології девіантна поведінка розглядається не лише як негативне явище, але й як виклик для формування комплексних реабілітаційних програм, спрямованих на подолання її причин і наслідків. Застосування соціального супроводу дозволяє не лише коригувати поведінку підлітків, але й створювати умови для їхньої позитивної соціалізації та розвитку, сприяючи інтеграції у суспільство.

Отже, аналіз поняття «девіантна поведінка» є важливим етапом дослідження, оскільки він слугує підґрунтям для визначення напрямів і методів соціального супроводу підлітків із такими проявами. У межах цього розділу буде здійснено огляд основних трактувань поняття «девіантна поведінка», систематизовано наукові підходи до його вивчення та виявлено ключові аспекти для подальшої роботи з цією категорією.

Проблема відхилень у поведінці підлітків привертала увагу дослідників в різних галузях науки, набуваючи дедалі більш різноаспектного відображення у працях як українських, так і зарубіжних дослідників, серед яких: Б. Алмазов, С. Болтівець, І. Булах, Л. Виготський, О. Змановська, І. Кон, А. Кочетов, Ю. Клейберг, Н. Максимова, О. Матвійчук, В. Моргун, В. Менделевич, О. Ніколенко, В. Оржеховська, А. Реан, В. Татенко, Т. Титаренко, В. Тюріна, Д. Фельдштейн та ін.

Автор теорії стигматизації Г. Беккер, визначав девіантну поведінку як результат суспільних реакцій. Вона виникає, коли суспільство формує правила, порушення яких визначається як девіантність, і застосовує ці правила до окремих осіб, маркуючи їх як «інших» або «порушників» [13].

Науковець Р. Мертон у своїй теорії структурного напруження описав девіантну поведінку як відповідь на розрив між культурно схваленими цілями та доступними засобами для їх досягнення. Така поведінка може виникати в умовах, коли люди не мають легальних способів досягнення соціально схвалених цілей [23].

Дослідник Е. Лемерт ввів поняття «первинної» і «вторинної девіації». Первинна девіація – це незначні порушення норм, які не викликають серйозних соціальних санкцій, тоді як вторинна девіація виникає, коли людина приймає девіантну ідентичність після суспільного засудження [30].

Соціальний супровід дітей з девіантною поведінкою є комплексним процесом, спрямованим на корекцію та підтримку дітей, які демонструють відхилення від соціальних норм і стандартів. У рамках соціальної роботи та психології важливим аспектом є надання підтримки не лише самим дітям, а й їхнім родинам, оскільки ці взаємозв'язки мають вирішальне значення для ефективності корекційних та реабілітаційних заходів. Одним із ключових завдань соціального супроводу є виявлення факторів, що призводять до девіантної поведінки, а також сприяння поверненню дитини до соціальних норм через індивідуалізовану підтримку.

Поняття девіантної поведінки визначається як поведінка, що не відповідає соціальним або моральним нормам, прийнятим у конкретній культурі або суспільстві [19]. Це може бути порушення законів, моральних або соціальних норм, включаючи агресивну, асоціальну, наркотичну або алкогольно залежну поведінку. Існує ряд факторів, що можуть сприяти формуванню девіантної поведінки, зокрема родинне середовище, недостатня соціальна підтримка, погане психічне здоров'я або негативні впливи з боку ровесників. Соціальний супровід дітей з девіантною поведінкою має на меті зменшити або усунути ці негативні впливи та сприяти соціалізації дитини через комплексні заходи, що включають психологічну допомогу, соціальну підтримку та освітні програми.

Одним з основних етапів цього супроводу є оцінка ситуації та визначення потреб дитини [35]. Важливою складовою є виявлення специфічних потреб,

таких як потреба в емоційній підтримці, навчанні соціальним навичкам або зміні поведінкових патернів. Для цього використовуються різноманітні методи, такі як спостереження, діагностичні тести, інтерв'ю з дитиною та її родиною. Ця оцінка дозволяє побудувати індивідуалізований план корекції та реабілітації, враховуючи як психологічні, так і соціальні аспекти проблеми.

Корекційний етап передбачає застосування психологічних методів для зміни девіантної поведінки. Це можуть бути психотерапевтичні прийоми, когнітивно-поведінкові методи, арт-терапія та інші способи роботи з емоційними та психологічними проблемами дитини. Водночас важливо, щоб соціальні працівники надавали допомогу в адаптації до соціальних умов, розвиваючи у дітей навички конструктивного спілкування, соціальної взаємодії, управління конфліктами, що є необхідним для їхньої інтеграції у суспільство.

Не менш важливою складовою є реабілітація, яка включає в себе як психологічну, так і соціальну допомогу. Реабілітаційні заходи спрямовані на відновлення психологічної стабільності дитини, усунення наслідків травматичних переживань або соціальних порушень. Одним із методів, що активно застосовуються в реабілітації дітей з девіантною поведінкою, є сімейна терапія, оскільки підтримка родини є важливою для зміцнення позитивних змін у поведінці дитини. Це дозволяє не лише змінити поведінкові реакції, а й створити здорову соціальну атмосферу для розвитку дитини в межах родинного кола.

Значним аспектом соціального супроводу є моніторинг результатів, оскільки ефективність проведених заходів потребує постійної оцінки. Оцінка результатів дозволяє не лише стежити за динамікою змін у поведінці, а й вчасно вносити корективи в план роботи. Це також дозволяє фахівцям надавати більш точні рекомендації щодо подальшого розвитку програми супроводу [38].

Проте, на шляху до ефективного соціального супроводу дітей з девіантною поведінкою існують численні проблеми. Однією з них є недостатня кількість кваліфікованих фахівців, що здатні працювати з цією категорією дітей. Психологи та соціальні працівники часто не мають достатньої підготовки для

роботи з дітьми, які демонструють серйозні соціальні відхилення, що знижує ефективність їхнього впливу. Крім того, проблема недостатнього фінансування та ресурсної забезпеченості соціальних служб спричиняє обмежені можливості для реалізації програм підтримки. На жаль, інституційна підтримка не завжди відповідає реальним потребам дітей з девіантною поведінкою, що обмежує доступ до необхідних соціальних послуг.

Нормативно-правова база для соціального супроводу дітей з девіантною поведінкою включає низку важливих документів. Закон України «Про охорону дитинства» визначає основні принципи соціального захисту дітей, зокрема дітей з девіантною поведінкою. Він забезпечує права дітей на доступ до соціальних послуг і гарантує надання допомоги з боку державних і приватних установ. Закон України «Про соціальні послуги» регламентує надання різних соціальних послуг дітям, у тому числі психологічної підтримки, що є важливою складовою соціального супроводу. Також важливими є документи, що стосуються прав дитини на міжнародному рівні, такі як Конвенція ООН про права дитини, яка підкреслює важливість соціальної підтримки для забезпечення гідних умов для розвитку дітей.

Встановимо, що соціальний супровід дітей з девіантною поведінкою є багатограним і складним процесом, що включає профілактичні, корекційні та реабілітаційні заходи, спрямовані на соціалізацію та психологічну адаптацію дітей. Важливими умовами його ефективності є наявність кваліфікованих фахівців, належне фінансування та підтримка з боку держави і громади. Однак проблеми, що виникають у процесі супроводу, потребують постійної уваги та вдосконалення підходів до роботи з цією категорією дітей.

Отже, у результаті аналізу поняття «девіантна поведінка», «соціально-психологічний супровід» та «соціальний супровід дітей з девіантною поведінкою» можна зробити висновок, що ці категорії мають багатограний характер і тісно пов'язані між собою. Девіантна поведінка визначається як відхилення від соціальних норм, що може мати різні прояви та спричиняти соціальні чи психологічні труднощі. Соціальний супровід є важливою складовою

допомоги дітям, спрямованою на корекцію девіантної поведінки через комплексні заходи, що охоплюють психологічну, соціальну та правову допомогу. Основними етапами супроводу є діагностика, корекція і реабілітація, а також моніторинг результатів. Проблемами в цьому процесі є недостатнє ресурсне забезпечення, обмежена кількість кваліфікованих фахівців та інституційні бар'єри

1.1. Особливості соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою

Особливості соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою є важливою складовою роботи соціальних працівників і психологів, спрямованою на корекцію та попередження негативних соціальних проявів серед молоді. Підлітковий вік є періодом інтенсивних психологічних і соціальних змін, що може сприяти розвитку девіантної поведінки через вплив різноманітних факторів - соціальних, сімейних, психологічних і культурних [33]. Тому соціальний супровід таких підлітків вимагає комплексного підходу, який включає діагностику, підтримку, корекцію та інтеграцію в здорове соціальне середовище. Врахування індивідуальних потреб кожного підлітка та специфіки його девіантної поведінки є ключовими для ефективної роботи з цією категорією молоді.

Проблема девіантної поведінки підлітків є значущою і складною соціально-психологічною проблемою, що активно вивчається в різних галузях науки, таких як соціологія, психологія, педагогіка та медицина. Девіантну поведінку можна трактувати як порушення соціальних або культурних норм, що може призводити до ізоляції особистості від суспільства або її адаптації до альтернативних норм, які можуть бути антисоціальними чи деструктивними. Визначення цього феномену залежить від підходу, який застосовують дослідники, і, як показують роботи, девіантна поведінка має два основних аспекти: делінквентність, що охоплює дрібні правопорушення, і девіантність, яка

включає різноманітні відхилення, від алкоголізму до суїцидальних спроб [43]. Інші науковці, такі як В. Кондрашенко, поглиблюють ці концепції, вказуючи на необхідність використання комплексних соціальних, психологічних і правових критеріїв для оцінки відхилень, що дозволяє точніше розрізняти девіантну поведінку здорових осіб від поведінки осіб з психічними захворюваннями [45]. Різні типи девіантної поведінки, як-от антидисциплінарна, антисоціальна чи аутоагресивна, вказують на різні рівні та напрямки відхилення від соціальних норм, що можуть бути причинами проблем в соціалізації підлітків.

Згідно з дослідженнями, девіантна поведінка може бути класифікована за трьома основними групами:

- корислива орієнтація;
- агресивна орієнтація;
- соціально-пасивна орієнтація.

Цей підхід дає можливість більш детально аналізувати девіантну поведінку підлітків у контексті її причин і наслідків, а також знаходити ефективні шляхи соціальної адаптації і реабілітації. Вивчення девіантної поведінки підлітків є складним через її поліфакторний характер, оскільки на неї впливають як соціальні, так і психологічні чинники. Це підкреслює важливість інтеграційного підходу, що поєднує різні наукові методи та теорії для розв'язання проблеми.

Аналіз біологічних, соціальних та психологічних підходів до проблеми девіантної поведінки показує її складність і багатогранність. Це свідчить про необхідність системного підходу до її вивчення, що включає не лише теоретичне осмислення проблеми, а й практичне застосування різноманітних методів соціального супроводу підлітків. Соціальний супровід підлітків, які мають девіантну поведінку, включає кілька важливих етапів, від діагностики до корекційних заходів, які повинні враховувати індивідуальні особливості підлітка, соціальне середовище та наявність сімейної підтримки. Застосування такого підходу дозволяє створити більш ефективну систему підтримки підлітків, що зазнають соціальних труднощів, і сприяти їх успішній реабілітації та інтеграції в суспільство [29].

Соціальний супровід підлітків з девіантною поведінкою є комплексним процесом, що охоплює психолого-педагогічні, соціальні та індивідуальні аспекти корекції поведінки та соціалізації. Девіантна поведінка підлітків є результатом численних факторів, серед яких особливо важливими є вплив сімейного середовища, соціальних умов, а також психоемоційних та когнітивних характеристик самої особистості підлітка [21]. За даними досліджень, підлітки, які демонструють девіантну поведінку, часто стикаються з труднощами в міжособистісних відносинах, проявляють низьку соціальну адаптацію та емоційну нестабільність [25]. Це зумовлює необхідність створення індивідуальних планів соціального супроводу, що враховують специфіку кожного випадку

Підлітки з девіантною поведінкою часто стикаються з низкою проблем, які є не лише відображенням порушень соціальних норм, але й результатом складних внутрішніх і зовнішніх факторів. У цьому контексті особливе значення мають їхні потреби, які варто розглядати в контексті психосоціального розвитку, емоційного благополуччя та соціальної адаптації. Девіантна поведінка не є випадковим явищем, а є результатом низки соціальних, психологічних та індивідуальних факторів, що взаємодіють між собою. Таким чином, потреби підлітків, які демонструють девіантну поведінку, є багатограничними та різноманітними, що вимагає комплексного підходу до їхнього соціального супроводу.

Однією з основних потреб підлітків з девіантною поведінкою є потреба у стабільній та підтримуючій сімейній та соціальній структурі. Взаємини в родині, здатність до адекватної емоційної підтримки з боку близьких, рівень соціальної безпеки в школі та на вулиці – усе це має суттєвий вплив на розвиток підлітка та на прояви девіантної поведінки. Зокрема, дослідження показують, що відсутність позитивних соціальних орієнтирів та модельних взаємин у сім'ї є одним із основних факторів, що сприяють виникненню девіантної поведінки в підлітковому віці [3]. Водночас, важливим фактором є потреба підлітків у самоідентифікації та самовираженні, які вони можуть задовольняти через

порушення соціальних норм, пошук альтернативних груп та форм соціальної взаємодії, що, однак, часто веде до негативних наслідків.

Потреба в емоційному вираженні та відчутті власної значущості є однією з центральних в структурі девіантної поведінки підлітків. Часто ці потреби не можуть бути задоволені в традиційних соціальних структурах, що веде до розвитку агресії, протестних настроїв, або ж соціальної ізоляції. Особливо це стосується підлітків, які мають проблеми в сфері емоційної регуляції, що часто призводить до проявів девіантної поведінки як способу компенсації внутрішніх конфліктів або фрустрацій [7].

Не менш важливою є потреба в соціальній адаптації та розвитку здорових міжособистісних відносин, що включає в себе здатність до налагодження конструктивних зв'язків з однолітками та дорослими. Проблеми в соціалізації часто є результатом невизначеності соціальних ролей, недостатньої підтримки з боку ровесників та дорослих, а також відсутності належної соціальної інтеграції в групу однолітків. Підлітки з девіантною поведінкою часто переживають відчуття відчуження, що, у свою чергу, може стати катализатором подальшої соціальної ізоляції або активної девіантної поведінки.

Крім того, важливою проблемою є недостатня здатність до вирішення конфліктних ситуацій та регулювання стресових станів. Часто підлітки, які демонструють девіантну поведінку, не мають навичок конструктивного вирішення конфліктів або не здатні адекватно реагувати на соціальні чи внутрішні стресори, що призводить до вибору агресивних або руйнівних форм поведінки. Це пов'язано з низьким рівнем розвитку когнітивних і емоційних здібностей, що заважає адекватно оцінити наслідки своїх вчинків і прийняти зважене рішення

Соціальний супровід підлітків з девіантною поведінкою є надзвичайно важливою складовою роботи соціальних працівників, оскільки він сприяє не лише корекції порушень поведінки, але й формуванню здорових соціальних навичок, розвитку емоційної стабільності та адаптації підлітків до соціуму. Враховуючи складність і багатофакторність проблеми девіантної поведінки, цей

процес потребує комплексного підходу, який передбачає інтеграцію різноманітних методів і технік, а також врахування індивідуальних особливостей кожного підлітка [21].

Одним із ключових напрямів соціального супроводу є соціальна адаптація підлітків через розвиток їхніх навичок міжособистісної взаємодії та соціальних комунікацій. Підлітки з девіантною поведінкою часто мають труднощі у встановленні здорових відносин із ровесниками та дорослими, що може сприяти подальшому розвитку соціальної ізоляції та агресивної поведінки. Задля корекції цих відхилень соціальні працівники використовують групові методи роботи, зокрема тренінги, спрямовані на розвиток емоційного інтелекту, здатності до співпереживання, вирішення конфліктів і формування здорових стосунків у колективі [19].

Іншим важливим аспектом є емоційно-психологічний супровід, який орієнтований на розвиток емоційної саморегуляції у підлітків. Особистісні труднощі підлітків із девіантною поведінкою часто обумовлені низьким рівнем самооцінки, тривожністю, невмінням справлятися зі стресом та агресією. Соціальні працівники використовують психологічні методи, такі як когнітивно-поведінкова терапія, психотерапевтичні інтервенції та арт-терапія, які сприяють розвитку здатності підлітків до самовизначення, зниження рівня агресивності та підвищення емоційної стабільності.

Правовий супровід є невід'ємною частиною соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою. Адже розуміння правових норм і соціальних обмежень є основою для формування у підлітків відповідальності за свої вчинки та їхніх наслідків. Важливою частиною цього напряму є правове навчання підлітків, яке охоплює як загальні правові норми, так і конкретні аспекти, пов'язані з їх поведінкою, такі як злочинність та адміністративні порушення. Соціальні працівники мають забезпечити підлітків знаннями щодо правових норм і наслідків порушень цих норм, що стимулює розвиток відповідальності та запобігання правопорушенням.

Одним із важливих напрямків є розвиток мотивації до змін у поведінці. Підлітки, які демонструють девіантні прояви, часто мають занижену внутрішню мотивацію до змін, а також відсутність розуміння необхідності змін у своєму житті. Тому важливим аспектом є робота з підлітками над формуванням у них мотивації до покращення своєї поведінки, розвитку позитивних соціальних навичок та цінностей, що може включати індивідуальні консультації, тренінги та групові заходи, орієнтовані на розвиток внутрішнього бажання змінюватися, а також сприяння самореалізації підлітка через участь у різноманітних соціальних активностях та проектах.

Індивідуальний підхід є ще одним важливим аспектом соціального супроводу, оскільки кожен підліток з девіантною поведінкою має свої особливості, які потребують індивідуальної роботи. Врахування індивідуальних потреб і проблем підлітка дозволяє соціальному працівникові застосовувати найбільш ефективні методи і техніки для корекції негативної поведінки. У цьому контексті активно використовуються методи арт-терапії, психотерапевтичні техніки, індивідуальні консультації та інші методи, що сприяють розвитку самосвідомості підлітків, покращенню їх соціального стану та адаптації до соціальних вимог.

У підсумку, соціальний супровід підлітків з девіантною поведінкою є складним і багатогранним процесом, який включає в себе різноманітні напрями і методи, спрямовані на формування у підлітків соціально адаптованих поведінкових моделей. Комплексний підхід до роботи з підлітками, що включає соціальну адаптацію, емоційно-психологічний супровід, правове навчання та розвиток мотивації, є основою для їх успішної реабілітації та інтеграції у здорове соціальне середовище.

Отже, принципи та методи соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою (індивідуалізації, комплексності, активності, конфіденційності, співпраці) є основними інструментами в роботі соціальних працівників, що визначають ефективність корекційних і реабілітаційних заходів (Рис 1.1). Правильне застосування цих принципів і методів дозволяє забезпечити

підтримку підлітків у процесі соціалізації, зниження рівня девіантної поведінки та стимулювання позитивних змін у їхньому житті.

Рис. 1.1. Принципи соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою

Принцип індивідуалізації є одним з основних у соціально-психологічному супроводі. Кожен підліток є унікальною особистістю, що має специфічні потреби та проблеми, що визначають індивідуальний підхід до роботи з ним. Соціальний працівник повинен враховувати такі фактори, як вікові особливості, психологічний стан, соціально-економічний статус та попередній досвід, що дає змогу розробити персоналізовану стратегію втручання.

Принцип комплексності передбачає використання різних підходів і технік для вирішення проблем підлітків. Оскільки девіантна поведінка є результатом множинних факторів, таких як соціальні, психологічні та біологічні аспекти, важливо застосовувати цілісну стратегію, яка охоплює роботу на різних рівнях: індивідуальному, сімейному, соціальному та правовому. Це дозволяє створити гармонійний супровід, що включає як корекцію поведінки, так і психоемоційну підтримку.

Принцип активності передбачає залучення самого підлітка до процесу змін. Ключовим аспектом є створення умов для розвитку самостійності, що дозволяє підліткам активно брати участь у своєму корекційному процесі,

приймати рішення, які стосуються їхньої поведінки та соціалізації. Даний аспект може включати групові дискусії, тренінги, індивідуальні консультації, а також участь у соціальних проєктах, що сприяють формуванню відповідальності та автономії.

Принцип конфіденційності є необхідним для створення довірчих відносин між соціальним працівником і підлітком. Захист приватної інформації сприяє формуванню безпечного середовища для відкритого спілкування, що особливо важливо при роботі з підлітками, які переживають стрес або переживають соціальну ізоляцію.

Принцип співпраці вимагає активної взаємодії соціального працівника з родиною, навчальними закладами та іншими інститутами, що можуть впливати на процес соціалізації підлітка. Тільки за умови синергії цих сил можна досягти стійких і ефективних результатів у корекції девіантної поведінки.

Методи соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою є важливим інструментом у процесі корекції та адаптації підлітків, що стикаються з соціальними та психологічними проблемами. Девіантна поведінка у підлітків часто є результатом складної взаємодії особистісних, соціальних та культурних чинників, що вимагає застосування різноманітних методів і підходів для досягнення успішної реабілітації та інтеграції цих осіб у суспільство [20]. Соціальний працівник, працюючи з підлітками, має використовувати методи, які не лише сприяють зміні поведінкових моделей, а й допомагають підлітку розвивати соціальні навички, покращувати емоційну стабільність і формувати конструктивні способи взаємодії з оточенням.

У цьому контексті застосування методів соціального супроводу є важливим для забезпечення комплексного підходу, орієнтованого на індивідуальні потреби кожного підлітка. Методи, що використовуються в рамках соціально-психологічної підтримки, варіюються від психотерапевтичних і когнітивно-поведінкових технік до групових та правових методів консультування, що дозволяють підліткам відновити позитивну ідентичність та знайти шляхи до конструктивного соціального функціонування. Враховуючи

різноманітність потреб і проблем, з якими стикаються підлітки з девіантною поведінкою, кожен з методів вимагає високого рівня професіоналізму та вміння адаптувати підхід до конкретних умов.

Психотерапевтичні методи займають важливе місце в соціально-психологічному супроводі підлітків. Застосування технік когнітивно-поведінкової терапії, арт-терапії, музичної терапії та інших методів дозволяє підліткам краще зрозуміти і контролювати свої емоції, знижувати рівень агресії і стресу, а також формувати нові стратегії адаптації до соціального середовища [16].

Групові методи роботи є невід'ємною частиною соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою. Групові тренінги сприяють розвитку комунікативних навичок, формуванню почуття колективізму і відповідальності, а також допомагають підліткам побачити себе в контексті соціальних відносин. Вони також дають можливість отримувати підтримку від ровесників, що особливо важливо для підлітків, які переживають соціальну ізоляцію або мають труднощі в комунікації [16].

Методи соціальної адаптації включають широкий спектр заходів, які сприяють інтеграції підлітків у суспільство. Сюди відносять програми розвитку соціальних навичок, роботи з родинами, участь підлітків у різноманітних соціальних акціях або волонтерських проектах. Важливим аспектом є стимулювання позитивної самооцінки та мотивації до зміни поведінки через створення умов для успішної соціальної взаємодії та самореалізації.

Правове консультування в контексті умов сьогоденні виступає важливою складовою соціального супроводу, особливо для підлітків, що стикалися з правовими проблемами. Виховний аспект правового консультування допомагає підліткам краще усвідомити важливість дотримання законів та норм поведінки, а також розвиває у них відповідальність за свої вчинки. Практичні заняття з правового виховання можуть включати інтерпретацію юридичних норм, обговорення можливих наслідків правопорушень і навчання основам правової культури.

Індивідуальна робота з кожним підлітком є ще одним важливим методом. Соціальний працівник проводить детальне вивчення особистісних характеристик, соціальних обставин та психоемоційного стану підлітка, що дозволяє йому вибудувати найбільш ефективну стратегію супроводу. Індивідуальна робота може включати консультації, тестування, інтерв'ю та інші форми роботи, що допомагають виявити індивідуальні потреби та проблеми підлітка [17].

Таким чином, принципи та методи соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою включають широкий спектр підходів, спрямованих на комплексне та індивідуалізоване вирішення проблем підлітків. Правильне поєднання цих принципів і методів дає змогу соціальним працівникам ефективно впливати на процес корекції поведінки та соціальної адаптації підлітків, що є ключовим для їх подальшої успішної інтеграції в суспільство.

Соціальний супровід підлітків з девіантною поведінкою включає в себе застосування різноманітних технік і технологій, що сприяють корекції девіантної поведінки та розвитку соціальних навичок. Вибір технік залежить від конкретних проблем підлітка, їх потреб і умов, у яких здійснюється корекційна робота. Системний підхід до підбору технік дозволяє створювати ефективне середовище для особистісного розвитку підлітків і їх адаптації в суспільстві.

Техніки та технології соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою є важливими інструментами в соціальній роботі, що допомагають формувати нові соціальні навички, знижувати рівень агресії та тривожності, а також підтримувати адаптацію підлітків у суспільстві (Табл. 1.2). Когнітивно-поведінковий підхід, арт-терапія, групова терапія, соціальне моделювання та когнітивна реструктуризація є ефективними інструментами для роботи з підлітками, оскільки вони сприяють розвитку емоційної та соціальної компетентності, а також змінюють сприйняття і поведінкові стратегії. У комплексі ці методи створюють умови для всебічного розвитку особистості підлітка, підвищення його соціальної адаптації та зниження рівня девіантної поведінки.

Таблиця 1.2.

Техніки та технології соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою

Техніка/Технологія	Опис	Мета та завдання
Когнітивно-поведінковий підхід	Використання методів зміни сприйняття ситуацій, переконань та поведінкових моделей через корекцію думок та реакцій.	Корекція негативних моделей поведінки, стимулювання здорових стратегій вирішення конфліктів, розвиток самоусвідомлення.
Арт-терапія	Виявлення емоцій через творчі процеси (малювання, музика, ліпка).	Зниження рівня тривожності, розвитку емоційного інтелекту, вираження емоцій через творчість.
Групова терапія	Робота в групах, що дозволяє взаємодіяти з іншими підлітками, обмінюватися досвідом, підтримувати один одного.	Розвиток соціальних навичок, формування почуття належності, покращення адаптації в колективі та суспільстві.
Соціальне моделювання	Створення позитивних моделей поведінки через спостереження за іншими людьми або рольові ігри.	Набуття нових соціальних навичок, підвищення самоконтролю, розвиток адаптивних стратегій взаємодії.
Когнітивна реструктуризація	Зміна дисфункціональних мисленневих патернів, які сприяють девіантній поведінці, через переосмислення.	Перегляд переконань та установок щодо соціальних норм, формування здорових моделей мислення та поведінки.

Отже, соціальний супровід підлітків з девіантною поведінкою є складним та багатограним процесом, що вимагає комплексного підходу для корекції девіантних проявів та розвитку соціально-адаптивних навичок. Підлітки з девіантною поведінкою мають специфічні потреби, пов'язані з емоційною підтримкою, формуванням здорових соціальних зв'язків та подоланням конфліктних ситуацій. Важливими аспектами є визначення напрямів роботи, що включають освітні, корекційні та адаптаційні методи, техніки та технології, зокрема когнітивно-поведінковий підхід, арт-терапію та групову терапію, які сприяють зниженню рівня тривожності, розвитку соціальних навичок та формуванню адекватних моделей поведінки. Використання цих підходів у

комплексі дозволяє не лише зменшити прояви девіантної поведінки, але й підвищити рівень соціальної адаптації підлітків у суспільстві

Висновки до першого розділу

У першому розділі досліджено теоретичні основи соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою, що включає аналіз ключових понять, а також характеристику проблем, які виникають у процесі супроводу. Огляд наукових досліджень показує, що поняття «девіантна поведінка» є багатозначним і трактується в різних наукових дисциплінах, зокрема в психології, соціології та правознавстві. Девіантність охоплює широкий спектр відхилень від соціальних норм, серед яких особливу увагу привертає поведінка підлітків, що порушує загальноприйняті правила.

З'ясовано, що термін «соціальний супровід» вказує на процес, який включає не лише психологічну підтримку, але й соціальну адаптацію, розвиток соціальних навичок і корекцію девіантних проявів у поведінці. Важливим аспектом є те, що соціальний супровід підлітків з девіантною поведінкою має специфічні підходи, методи та техніки, спрямовані на усунення відхилень і зменшення ризиків подальшої соціальної ізоляції. Проблеми, з якими стикаються соціальні працівники в процесі супроводу, включають потребу у розвитку індивідуальних підходів для кожного підлітка, недостатню ефективність існуючих методів роботи в умовах обмежених ресурсів, а також важливість міждисциплінарної співпраці.

Визначено, що основними напрямками соціального супроводу є освітній, корекційний, психологічний та реабілітаційний, кожен з яких має на меті розвиток здорових соціальних навичок, формування позитивної самооцінки та адаптації до соціального середовища. Для ефективної роботи необхідно застосовувати методи когнітивно-поведінкової терапії, арт-терапії, групової роботи, що дає змогу змінити деструктивні моделі поведінки підлітків. Проблеми соціального супроводу включають необхідність систематизації

підходів до роботи, адаптації наявних моделей до специфіки розвитку підлітків та створення нормативно-правової бази, яка б чітко регулювала стандарти підтримки таких осіб.

Виявлено, що у контексті нормативно-правової підтримки підлітків з девіантною поведінкою особливе значення мають державні програми, які передбачають комплексні заходи для корекції та адаптації молоді, а також розвиток локальних ініціатив, що орієнтуються на підтримку підлітків у складних соціальних ситуаціях. Системна робота в цих напрямках дозволяє значно знизити рівень девіантних проявів серед підлітків та сприяти їх соціальній реабілітації.

РОЗДІЛ. 2.

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ СХИЛЬНОСТІ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ

2.1. Організаційно-методичне обґрунтування програми дослідно-експериментальної роботи

У сучасному суспільстві проблема девіантної поведінки підлітків набуває особливої актуальності у зв'язку з поглибленням соціальних, економічних та культурних криз, що суттєво впливають на формування молодого покоління. Підлітковий вік характеризується значною вразливістю до зовнішніх впливів, що обумовлює підвищену ймовірність відхилень у поведінці, зокрема проявів соціальної дезадаптації, агресивності та ризикованих форм активності.

Організація дослідно-експериментальної роботи з визначення схильності до девіантної поведінки у підлітків є ключовим етапом у створенні ефективних профілактичних і корекційних програм. Діагностична оцінка, яка спирається на валідні методики, дозволяє не лише ідентифікувати рівень ризику, а й розробити індивідуальні стратегії соціального супроводу.

Метою програми є теоретичне обґрунтування, розробка та експериментальна перевірка методики визначення схильності підлітків до девіантної поведінки. Визначена мета дозволить ефективно діагностувати соціально-психологічні передумови девіантних проявів, забезпечити індивідуальний підхід до роботи з підлітками та впровадити коректно програму соціального супроводу.

Завдання програми:

- визначити соціально-психологічні фактори, що сприяють формуванню девіантної поведінки;
- розробити критерії, показники та рівні діагностики схильності підлітків до девіантності;

- адаптувати й впровадити діагностичні методики, які дозволять ефективно оцінити стан і динаміку змін;
- створити програму корекційної роботи з підлітками, орієнтовану на розвиток соціальних і емоційно-вольових компетенцій;
- провести оцінку ефективності впроваджених заходів через порівняння результатів діагностики до і після реалізації програми.

Програма дослідно-експериментальної роботи реалізується на базі Бершадського ліцею №1 імені Анатолія Матвієнка або Київського механіко-технологічного фахового коледжу, де є можливість залучити підлітків віком 16-17 років, які демонструють ознаки девіантної поведінки або перебувають у зоні ризику. Експериментальна вибірка була сформована на основі рекомендацій педагогів, психологів і соціальних працівників. Вибірка склала 40 осіб, які було розподілено на дві групи – контрольну та експериментальну, до яких входило по 20 осіб.

Впровадження програми з вивчення девіантної поведінки серед підлітків включає кілька ключових етапів, кожен з яких має свої специфічні завдання та методи. Підготовчий етап передбачає формулювання теоретичних засад та методичних основ дослідження, вибір цільової аудиторії та формування вибірки учасників, а також відбір діагностичних інструментів. Діагностичний етап зосереджений на проведенні тестування та опитувань серед підлітків, аналізі індивідуальних та групових даних, а також виявленні типових проявів девіантності та їх зв'язків із соціальними чи психологічними факторами. Детальніше етапи впровадження програми соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою можна розглянути на рис. 2.1.

Рис. 2.1. Етапи впровадження програми соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою

Вивчення девіантної поведінки серед підлітків є важливим аспектом сучасної соціальної та психологічної науки. Для ефективного розуміння та корекції цієї проблеми необхідно враховувати комплексний підхід, який включає біологічні, психологічні та соціальні фактори. Методичні аспекти програми базуються на кількох ключових принципах, таких як комплексність, індивідуалізація та активна участь підлітків у процесі самокорекції. Ці принципи дозволяють адаптувати методики до потреб кожного конкретного підлітка.

Очікувані рівні схильності до девіантної поведінки:

- низький рівень, який включає високу соціальну адаптація, мінімальні ризики поведінкових відхилень;
- середній рівень, до якого віднесемо епізодичні прояви конфліктності чи асоціальності;
- високий рівень проявляється у стійкій схильності до девіантності, необхідності інтенсивної корекційної роботи.

Для ефективного дослідження схильності підлітків до девіантної поведінки обрано три основні критерії, кожен з яких охоплює специфічні аспекти поведінки та особистісного розвитку.

Першим критерієм обрано соціальну адаптацію. Оцінка рівня соціальної адаптації дозволяє визначити, наскільки підліток інтегрований у соціальне середовище, чи має труднощі у спілкуванні та наскільки ефективно взаємодіє з групою однолітків. Для цього використовується тест соціально-психологічної адаптації, розроблений К. Роджерсом і Р. Даймондом (див. додаток А). Методика дозволяє виявити бар'єри в соціальній взаємодії, визначити ступінь інтеграції підлітка в соціум та його здатність дотримуватися соціальних норм.

Другий критерій це емоційно-вольова регуляція, яка оцінює здатність підлітка контролювати власні емоції, регулювати стресові стани та зберігати стійкість у складних життєвих ситуаціях. Для діагностики використовується опитувальник тривожності Спілбергера-Ханіна (див. додаток Б), який визначає як ситуаційну (реактивну), так і особистісну тривожність. Методика є важливим інструментом для аналізу емоційного стану підлітка та його здатності до саморегуляції, що має безпосередній вплив на формування поведінкових реакцій.

Третім критерієм виокремимо наявність девіантних установок. Діагностика цього критерію спрямована на виявлення внутрішніх переконань підлітка щодо прийнятності чи неприйнятності девіантної поведінки. Для цього використовується тест на визначення схильності до девіантної поведінки (А. Орел). Методика міститься у додатку В, дозволяє оцінити готовність до

порушення соціальних норм, схильність до ризикованої поведінки та наявність негативних соціальних настанов. Методика допомагає виявити підлітків із високим рівнем ризику девіантних проявів.

Таким чином, поєднання обраних критеріїв і відповідних методик забезпечує системний підхід до діагностики схильності до девіантної поведінки, що дозволяє не лише виявити потенційні проблеми, а й створити основу для розробки ефективних корекційних заходів. Обрані методики забезпечують комплексний підхід до оцінки соціальної адаптації, емоційно-вольової регуляції та девіантних установок у підлітків. Вони є валідними та надійними інструментами, які дозволяють врахувати вікові та психологічні особливості цільової групи. Крім того, використання різних типів діагностичних інструментів (анкети, тести, опитувальники) забезпечує глибину та об'єктивність аналізу отриманих даних.

Отже, науково-практичне значення програми полягає в її спрямованості на системний аналіз і корекцію схильності підлітків до девіантної поведінки. Реалізація програми дозволяє не лише діагностувати соціально-психологічні передумови девіантності, але й забезпечити ефективний соціально-психологічний супровід. Це сприяє адаптації підлітків до соціального середовища, розвитку їхніх емоційно-вольових компетенцій та формуванню позитивних поведінкових моделей. Результати дослідження можуть бути використані в освітній і психологічній практиці, а також у розробці рекомендацій для педагогів, психологів і соціальних працівників.

2.2. Діагностика рівнів схильності підлітків до девіантної поведінки

Діагностика рівнів схильності до девіантної поведінки у підлітків є фундаментальним компонентом у системі соціального супроводу молоді, яка перебуває у зоні ризику. Така діяльність спрямована на виявлення динаміки девіантних проявів, ідентифікацію факторів, що їх обумовлюють, а також визначення ресурсів і бар'єрів для соціалізації цієї групи. У сучасних умовах

соціально-економічних трансформацій, військових конфліктів та глобальних викликів, що впливають на психосоціальну стабільність молоді, дослідження схильності до девіантної поведінки набуває особливої актуальності.

Згідно з науковими дослідженнями, підлітковий вік є критичним періодом, упродовж якого формуються як позитивні, так і деструктивні моделі поведінки. Вплив мікросоціальних умов (родина, школа, група однолітків) і макросоціальних чинників (економічна нестабільність, культурні зміни) може сприяти формуванню девіантних тенденцій, зокрема агресивної поведінки, аддиктивних проявів чи делінквентності.

У результаті діагностичної роботи були отримані емпіричні дані, що дозволяють оцінити особливості схильності до девіантної поведінки серед підлітків експериментальної та контрольної груп. Результати були систематизовані та представлені у вигляді графіків, що наочно демонструють розподіл рівнів схильності до девіантної поведінки серед досліджуваних. Основну увагу було приділено порівнянню стартових показників у контрольній і експериментальній групах, які, згідно з методологією, мали бути подібними для забезпечення коректності подальших етапів дослідження.

Методика К. Роджерса – Р. Даймонда є психодіагностичним інструментом, який дозволяє оцінити рівень соціальної адаптації та дезадаптивності індивіда. Вона базується на вимірюванні здатності особистості адаптуватися до соціальних норм і вимог, а також на визначенні рівня її інтеграції в колектив. Методика дозволяє виявити проблеми, що виникають у взаємодії з іншими людьми, таких як комунікаційні труднощі, соціальна ізоляція, низька здатність до самовираження, а також небажання або нездатність підлітків дотримуватись загальноприйнятих соціальних норм.

У контексті дослідження девіантної поведінки підлітків, методика К. Роджерса – Р. Даймонда є корисним інструментом для виявлення факторів, що сприяють формуванню відхилень у поведінці, та визначення необхідних корекційних заходів. Застосування цієї методики дає можливість не лише оцінити рівень соціальної адаптації підлітків, але й здійснити порівняння між

різними групами, що дозволяє виявити ключові аспекти, які потребують уваги в роботі з підлітками, які мають труднощі в соціальній інтеграції.

Результати, представлені на рис. 2.2, демонструють важливі відмінності в рівнях соціальної адаптації та дезадаптивності серед підлітків, що були обстежені за методикою К. Роджерса – Р. Даймонда.

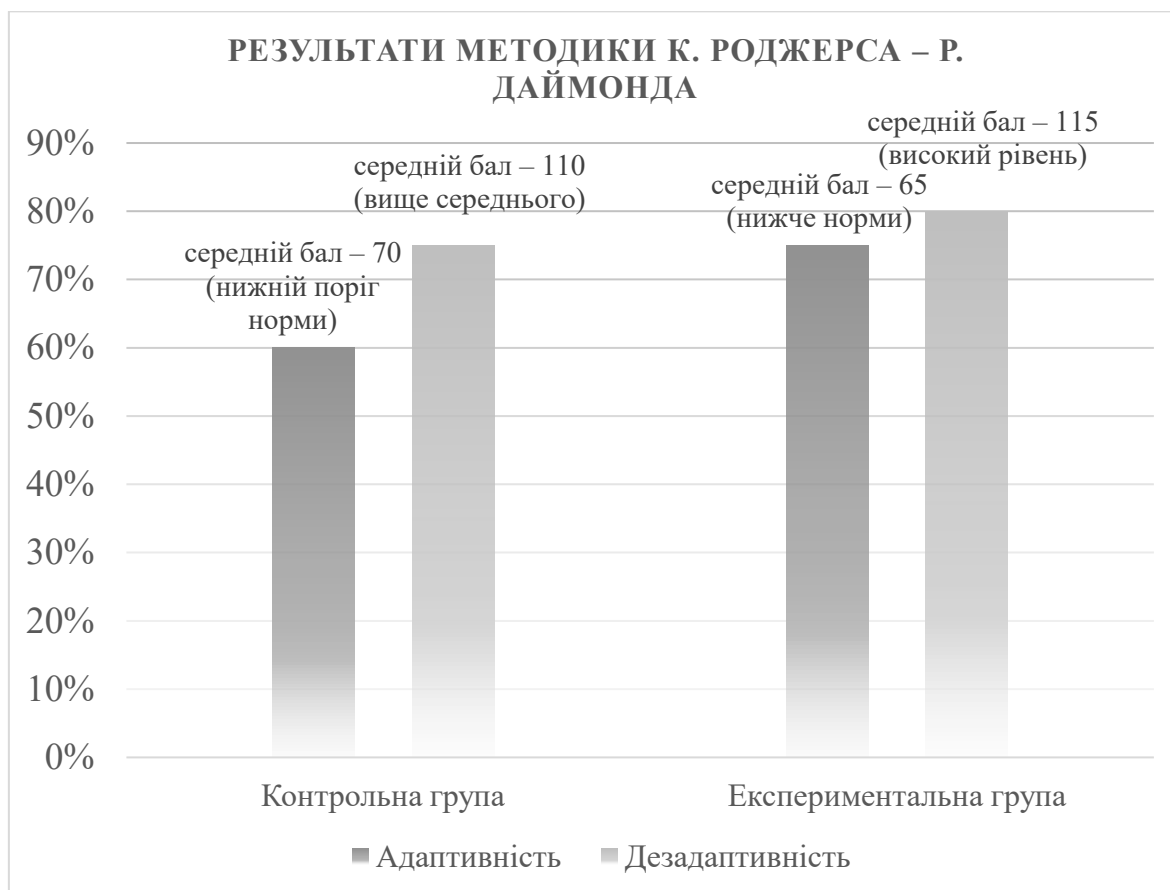

Рис. 2.2. Результати дослідження за методикою К. Роджерса – Р. Даймонда

Виходячи з отриманих результатів, можна зробити кілька важливих висновків щодо рівня соціальної адаптації та дезадаптивності у підлітків з девіантною поведінкою. Дослідження проводилося серед двох груп підлітків, контрольної та експериментальної, що дозволяє порівняти їх соціально-психологічні характеристики.

Результати дослідження соціальної адаптації в контрольній групі показали, що середній бал за показником адаптивності становить 70, що відповідає

нижньому порогу норми. Варто зазначити, що 60% учасників мають показники, які не досягають цієї норми (менше 68 балів), що свідчить про наявність суттєвих труднощів у соціальній інтеграції. Це може бути інтерпретовано як свідчення того, що підлітки, попри відсутність програмного втручання, зазнають труднощів у формуванні ефективних соціальних зв'язків, що є характерним для осіб з девіантною поведінкою, оскільки ці особи часто не здатні адекватно інтегруватися в соціум через низький рівень соціальних навичок і негативне ставлення до загальноприйнятих норм.

Показники дезадаптивності в контрольній групі значно вищі – середній бал складає 110, що на 10 балів вище середнього рівня. 70% учасників демонструють високі показники дезадаптивності (понад 100 балів), що вказує на серйозні порушення у комунікаційних навичках, схильність до соціальної ізоляції та неприязне ставлення до колективу. Такий результат підтверджує наявність психологічних бар'єрів, що утруднюють адаптацію підлітків до соціуму, і є віддзеркаленням їх нездатності або небажання виконувати соціальні норми та стандарти.

У експериментальній групі результати за показником адаптивності ще гірші: середній бал становить 65, що є значно нижчим за норму. 75% підлітків демонструють значно знижені показники адаптивності, що є явним індикатором серйозних проблем у соціальній взаємодії, здатності до самовираження та інтеграції в колектив. Можна припустити, що недостатній рівень соціальної адаптації в цій групі є наслідком впливу важких психологічних і соціальних факторів, які потребують більш системної роботи з підлітками, а саме активного втручання, орієнтованого на розвиток соціальних навичок, підвищення самооцінки та усвідомлення важливості соціальних норм.

Що стосується показників дезадаптивності, середній бал експериментальної групи становить 115, що значно перевищує середній рівень, і 80% учасників мають високі показники (понад 100 балів). Це є тривожним сигналом, що свідчить про значний рівень відчуження, труднощі у встановленні міжособистісних контактів та відмову від соціальних зобов'язань. Висока

дезадаптивність може бути результатом низької внутрішньої мотивації до соціальної інтеграції, що вимагає застосування більш інтенсивних, індивідуалізованих методів психосоціальної підтримки.

Порівнюючи дані контрольної та експериментальної груп, можна помітити, що експериментальна група має трохи більш виражену тенденцію до низької адаптації, що може бути результатом специфічних умов втручання, зокрема, методів психотерапевтичної роботи, орієнтованих на глибшу трансформацію внутрішніх установок підлітків. Це свідчить про те, що дана методика потребує подальшого коригування та вдосконалення для більш ефективного впливу на соціальну адаптацію цієї категорії осіб.

Враховуючи специфіку досліджуваної групи (підлітки з девіантною поведінкою), отримані результати є свідченням серйозних соціальних і психологічних проблем у даних учасників, що вимагає додаткової уваги з боку соціальних працівників, психологів та педагогів. Низька адаптивність та висока дезадаптивність підлітків, що були залучені до експерименту, підкреслює необхідність комплексного підходу до роботи з цією категорією осіб, зокрема через використання інтегрованих методик, що включають як індивідуальні, так і групові методи впливу.

Девіантна поведінка підлітків є однією з актуальних тем сучасної психології та соціальної роботи. Вона охоплює різноманітні відхилення від соціальних норм і може проявлятися у вигляді агресії, асоціальних вчинків, порушень дисципліни або навіть кримінальної діяльності. Одним із факторів, що може сприяти розвитку девіантної поведінки, є високий рівень тривожності, зокрема ситуативної тривожності. Підлітки з підвищеною тривожністю часто демонструють труднощі у взаємодії з оточенням, що може призводити до відчуження, соціальної ізоляції та розвитку поведінкових проблем.

Ситуативна тривожність, як один із проявів емоційної напруги, може значно вплинути на поведінку підлітків. Високий рівень тривожності, особливо в стресових ситуаціях, може призвести до порушення адекватного сприйняття ситуації, що збільшує ризик девіантної поведінки. Підлітки з високим рівнем

ситуативної тривожності часто проявляють непередбачуваність в поведінці, що може виражатися в агресивних або імпульсивних вчинках. Вони можуть мати труднощі з емоційною регуляцією, що підвищує ймовірність виникнення конфліктних ситуацій як в сім'ї, так і в навчальному середовищі.

Для дослідження впливу тривожності на девіантну поведінку підлітків використовується методика Спілбергера-Ханіна, яка дозволяє оцінити рівень ситуативної тривожності. За допомогою цієї методики можна визначити, наскільки часто підлітки відчують тривогу в різних ситуаціях, а також виявити взаємозв'язок між високими показниками тривожності та схильністю до девіантних проявів у поведінці. Результати тестування представлені на рис 2.3. допомагають не лише виявити підлітків з підвищеним рівнем тривожності, але й встановити необхідність психокорекційної роботи, спрямованої на зниження тривожності та поліпшення адаптації підлітків до соціуму.

Рис. 2.3. Результати тестування ситуативної тривожності за методикою Спілбергера-Ханіна

Результати тестування показують, що в обох групах підлітків переважає висока тривожність. У контрольній групі 18 осіб мають високу тривожність, а 2 особи – низьку тривожність. В експериментальній групі 17 осіб мають високу

тривожність, а 3 особи - низьку тривожність. Це свідчить про те, що більшість підлітків в обох групах відчувають значний рівень ситуативної тривожності.

Висока тривожність може бути пов'язана з різними факторами, такими як соціальні, психологічні чи навчальні стреси. Підлітки з високою тривожністю можуть відчувати значну емоційну напругу, занепокоєння та нервозність у різних ситуаціях, що може негативно впливати на їхню соціальну адаптацію та загальний психологічний стан.

Низька тривожність, яка спостерігається у невеликій кількості учасників, може свідчити про адаптивні механізми саморегуляції та ефективне впоравання зі стресовими ситуаціями. Однак, дуже низька тривожність може також бути ознакою депресивного стану або ареактивності, що вимагає додаткового аналізу.

Результати дослідження підкреслюють необхідність розробки та впровадження стратегій підтримки підлітків, спрямованих на зниження рівня ситуативної тривожності. Це може включати психологічну допомогу, тренінги з розвитку навичок саморегуляції та стрес-менеджменту, а також створення сприятливого соціального середовища.

Для подальшого аналізу та розробки ефективних стратегій підтримки підлітків необхідно провести додаткові дослідження, які враховуватимуть індивідуальні особливості кожного учасника та контекстуальні фактори, що впливають на їхній психологічний стан.

Методика А. Орела для визначення схильності до девіантної поведінки є психологічним інструментом, розробленим для виявлення схильностей підлітків до порушень соціальних норм і поведінкових відхилень. Вона оцінює такі аспекти, як агресивність, соціальна ізоляція, порушення дисципліни, а також ставлення до авторитетів і норм. За допомогою цього тесту можна виявити потенційно небезпечні тенденції в поведінці, які можуть призвести до девіантних проявів, таких як кримінальна діяльність, агресія, чи інші форми асоціальної поведінки. Методика дозволяє отримати важливу інформацію для розробки корекційних програм, спрямованих на попередження або зменшення цих проявів у підлітків.

Оцінка рівня схильності до девіантної поведінки дає змогу вчасно виявити підлітків, які потребують особливої уваги з боку психологів та соціальних працівників, а також сприяє створенню індивідуалізованих планів корекції. Використання цієї методики в дослідженнях дає можливість оцінити ефективність різних інтервенційних програм і сприяє розвитку ефективних підходів до профілактики девіантної поведінки.

Результати, представлені на рис. 2.4 демонструють рівень схильності до девіантної поведінки у підлітків, що проходили тестування за методикою А. Орела. Порівняння показників контрольної та експериментальної групи показує однакові результати на початковому етапі дослідження, що вказує на схожий рівень схильності до девіантної поведінки в обох групах до початку впровадження корекційних заходів. Така ідентичність показників підтверджує коректність формування вибірки та надає об'єктивну основу для подальшого аналізу ефективності застосованих інтервенцій. Ці результати дозволяють зберегти валідність дослідження та створюють базу для оцінки змін у поведінці після впровадження соціально-психологічних програм.

Рис. 2.4. Результати тесту на визначення схильності до девіантної поведінки (А. Орел)

Результати тесту на визначення схильності до девіантної поведінки за методикою А. Орела свідчать про однакові показники в контрольній та експериментальній групах. Це вказує на подібність початкових рівнів схильності до девіантної поведінки у підлітків з обох груп до початку впровадження інтервенційних заходів. Така ідентичність результатів підтверджує валідність вибірки, адже забезпечує об'єктивні умови для порівняння ефективності застосованих методик соціального супроводу.

Отримані дані свідчать про правильність формування дослідницьких груп, де експериментальна група стане базою для апробації корекційних програм, спрямованих на зниження рівня девіантної поведінки, а контрольна група – еталоном для оцінювання ефективності проведеної роботи. Це має особливе значення для практичного використання, оскільки результати дозволяють сформулювати емпіричну основу для подальшого розвитку індивідуалізованих підходів до профілактики та корекції девіантних проявів.

Загалом, ідентичність стартових показників підкреслює готовність вибірки до подальших етапів дослідження та створює основу для обґрунтованої оцінки впливу корекційних заходів на рівень девіантної поведінки у підлітків.

Отже, діагностика рівнів схильності до девіантної поведінки у підлітків дозволила визначити специфічні характеристики когнітивних, емоційних та поведінкових аспектів, що зумовлюють відхилення у соціальній поведінці. Отримані дані підтверджують наявність схильності до негативних проявів серед підлітків, що перебувають у зоні ризику, та підкреслюють важливість комплексного підходу до роботи з цією категорією молоді.

Порівняння стартових показників у контрольній та експериментальній групах свідчить про їхню статистичну схожість, що створює основу для подальшого дослідження ефективності соціального супроводу

Висновки до другого розділу

У другому розділі досліджено методику визначення схильності до девіантної поведінки у підлітків, що передбачає організаційно-методичне обґрунтування дослідно-експериментальної роботи та проведення діагностики рівнів девіантності. Аналіз результатів діагностичної діяльності дозволив виявити основні тенденції та закономірності, які характеризують когнітивний, емоційний та поведінковий аспекти схильності підлітків до девіантних проявів.

З'ясовано, що діагностика є важливим етапом дослідження, оскільки вона забезпечує емпіричну основу для подальшої розробки програм соціального супроводу. Використані стандартизовані методики, зокрема тести, анкети та опитувальники, дозволили отримати валідні та надійні результати, які відображають реальний стан і особливості досліджуваних груп.

Проведено порівняння контрольної та експериментальної груп, результати якого підтвердили їхню початкову статистичну схожість, що є передумовою для обґрунтованого оцінювання ефективності інтервенційних заходів. Виявлено, що основними характеристиками схильності до девіантної поведінки є емоційна нестабільність, толерантність до порушень соціальних норм і недостатність соціальних навичок, що підтверджує необхідність комплексного підходу до роботи з підлітками цієї категорії.

Окреслено значення діагностичних даних для формування індивідуалізованих програм профілактики та корекції. Це дає змогу не лише визначити основні проблемні зони кожного респондента, але й обґрунтувати необхідність використання інтегративних методів, таких як когнітивно-поведінкова терапія, групові тренінги та психоосвітні заходи.

Виявлено, що ефективність соціального супроводу залежить від точності діагностичного етапу, що створює основу для подальшої реабілітації та соціальної інтеграції підлітків. Результати діагностики підтверджують важливість системного підходу, який враховує багатовимірність проблем

підлітків із девіантною поведінкою, а також необхідність адаптації методик до сучасних соціальних викликів.

Отже, другий розділ підтвердив значущість діагностичного етапу в дослідженні схильності до девіантної поведінки та заклав підґрунтя для подальшого впровадження корекційних програм, спрямованих на зниження рівня девіантних проявів серед підлітків і покращення їхньої соціальної адаптації.

РОЗДІЛ 3.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ПЕРЕВІРКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

3.1. Обґрунтування та впровадження програми соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою

Актуальність розробки та впровадження програми соціального супроводу підлітків із девіантною поведінкою зумовлена необхідністю ефективного реагування на зростання соціальних відхилень у молодіжному середовищі. У сучасних умовах соціально-економічної нестабільності, впливу цифрових технологій, трансформації ціннісних орієнтирів та психоемоційних криз зростає потреба у системному підході до корекції поведінкових порушень у підлітків. Девіантна поведінка в цьому віці є не лише відхиленням від соціальних норм, але й способом адаптації до середовища, що потребує професійного втручання.

Наукові дослідження свідчать про ефективність цілісного підходу до соціального супроводу, що включає профілактичну, діагностичну, корекційну та реабілітаційну складові. Водночас традиційні методи роботи з підлітками з девіантною поведінкою часто не враховують індивідуальних особливостей, соціального контексту та рівня психологічної зрілості підлітків. Що й зумовлює необхідність розробки комплексної програми, яка поєднує психологічну підтримку, соціальну інтеграцію та розвиток навичок саморегуляції.

Запропонована програма соціального супроводу базується на використанні когнітивно-поведінкових, арт-терапевтичних, групових та тренінгових методик, що спрямовані на зміну деструктивних моделей поведінки, формування позитивної мотивації та підвищення рівня соціальної відповідальності підлітків. Її впровадження відбувається поетапно: початковий (діагностичний), основний (корекційно-розвивальний) та підсумковий (оцінювання ефективності).

Назва програми: «Шлях до гармонії»

Тривалість: 3 місяці

Програма передбачає поєднання групових та індивідуальних занять, що забезпечує гнучкість у підході до кожного учасника. Групові заняття сприяють розвитку соціальних навичок, створенню позитивного мікроклімату та формуванню почуття приналежності до соціальної групи, що є важливим фактором профілактики девіантної поведінки. Індивідуальні зустрічі дозволяють враховувати особливості кожного підлітка, працювати з його внутрішніми проблемами, страхами та негативними установками.

Програма розрахована на підлітків віком 16-17 років, які демонструють девіантну поведінку. До таких проявів належать агресивність, порушення соціальних норм, зловживання психоактивними речовинами, правопорушення, шкільна дезадаптація, підвищений рівень тривожності, схильність до соціальної ізоляції, деструктивні форми протестної поведінки.

Програма дослідно-експериментальної роботи реалізувалась на базі Бершадського ліцею №1 імені Анатолія Матвієнка або Київського механіко-технологічного фахового коледжу

Метою програми є сприяння соціальній адаптації та корекції девіантної поведінки підлітків шляхом формування навичок саморегуляції, відповідальної соціальної поведінки, конструктивного розв'язання конфліктів, підвищення рівня усвідомлення власних вчинків і їхніх наслідків. Програма спрямована на гармонізацію внутрішнього стану підлітків, допомогу в розвитку емоційного інтелекту, підвищення рівня довіри до соціального оточення та створення сприятливих умов для особистісного розвитку.

Серед завдань програми варто виокремити:

– діагностичне завдання – передбачає виявлення рівня схильності до девіантної поведінки, визначення індивідуально-психологічних характеристик підлітків, аналіз факторів, що спричинили відхилення у поведінці. Діагностика здійснюється через анкетування, психологічне тестування, спостереження та бесіди з учасниками та їхнім соціальним оточенням (батьками, педагогами);

– корекційне завдання – включає розробку та впровадження методик, спрямованих на корекцію поведінкових патернів, зміну агресивних установок, зниження рівня соціальної ізоляції. Робота базується на використанні когнітивно-поведінкової терапії, тренінгів розвитку самоконтролю, методик формування соціально прийнятної поведінки;

– профілактичне завдання – спрямоване на запобігання подальшому розвитку девіантних проявів через формування у підлітків навичок емоційної саморегуляції, конструктивної комунікації, стратегій вирішення конфліктів без агресії та насильства. Використовуються психодраматичні техніки, соціально-рольові ігри, ситуаційне моделювання;

– освітнє завдання – полягає у підвищенні рівня правової обізнаності підлітків щодо соціальних норм та наслідків правопорушень. Під час реалізації цього завдання проводяться інтерактивні заняття, правові консультації, зустрічі з юристами та соціальними працівниками;

– соціально-інтеграційне завдання – передбачає покращення соціальної взаємодії підлітків із сім'єю, ровесниками, педагогами та представниками соціальних інституцій. Залучаються батьки, організуються сімейні тренінги, проводяться зустрічі з успішними особистостями, які можуть стати позитивним соціальним орієнтиром для підлітків.

Принципи реалізації програми можуть варіюватися залежно від конкретної задачі, яку вона вирішує, але загалом можна виділити кілька основних принципів, які допомагають створити ефективну, надійну та підтримувану програму

– комплексний підхід – передбачає поєднання методів психологічної, педагогічної та соціальної роботи, що дозволяє впливати на проблему девіантної поведінки з різних боків. Важливо залучати до процесу роботи не лише підлітків, а й їхніх батьків, педагогів, соціальних працівників, що сприяє формуванню підтримуючого середовища.

– індивідуалізація – кожен підліток має власний досвід, мотиваційні особливості, рівень емоційної зрілості, що впливає на його сприйняття

корекційних заходів. Програма адаптується під потреби кожного учасника, враховуючи його особисті характеристики, рівень девіантної поведінки, соціальні умови життя.

– доступність – підлітки, незалежно від соціального статусу, рівня освітньої підготовки чи сімейного становища, можуть брати участь у програмі. Важливо створювати рівні умови для всіх учасників, забезпечуючи підтримку тим, хто має труднощі у взаємодії з суспільством.

– емпатія та підтримка – ключовим фактором ефективності програми є створення безпечного простору, у якому підлітки можуть відкрито виражати свої переживання, почуватися почутими та зрозумілими. Атмосфера довіри та взаємоповаги сприяє мотивації до змін, підвищує ефективність корекційної роботи.

– активна взаємодія – підлітки залучаються до процесу ухвалення рішень щодо власної поведінки, що допомагає їм відчутти відповідальність за свої вчинки, навчитися аналізувати ситуації та знаходити оптимальні варіанти виходу зі складних обставин. Робота базується на інтерактивних методах навчання, які сприяють включенню учасників у процес змін.

Програма «Шлях до гармонії» є цілісною системою соціального супроводу, яка спрямована на багаторівневу корекцію поведінки підлітків із девіантними проявами, їхню інтеграцію у соціальне середовище та створення передумов для особистісного розвитку. Використання різнопланових методик дозволяє здійснювати комплексний вплив на емоційну, когнітивну та поведінкову сфери особистості підлітка, що є необхідною умовою ефективного соціального супроводу.

Впровадження корекційно-розвивального етапу програми соціального супроводу підлітків із девіантною поведінкою передбачає поступове та систематичне введення корекційних заходів у життєвий простір підлітків з метою зміни їхніх поведінкових патернів, розвитку навичок саморегуляції та соціальної адаптації. Реалізація даного етапу здійснюється у структурованому форматі та включає комплексну роботу з учасниками через тренінгові заняття,

групові дискусії, психологічне консультування та застосування інтерактивних методик. Важливою умовою впровадження є створення довірливого середовища, що сприяє залученню підлітків до активної участі в програмі та мотивує їх до особистісних змін.

Розпочинається впровадження корекційно-розвивального етапу із формування групи учасників та проведення вступних занять, які сприяють адаптації підлітків до умов роботи. На початкових етапах впровадження реалізуються вправи на встановлення контакту та формування довіри серед учасників. Психологи та соціальні працівники застосовують інтерактивні техніки, зокрема групову динаміку, знайомство через творчі методики (малюнки, метафоричні асоціації), рефлексивні вправи («Мої очікування», «Що для мене важливо»), що дозволяє створити позитивний клімат у групі та мінімізувати опір до участі у програмі.

Наступний етап впровадження спрямований на формування позитивного самосприйняття та підвищення рівня самооцінки підлітків. Для цього проводиться тренінг «Я у соціумі», який допомагає учасникам усвідомити власне «Я», визначити свої сильні сторони та знайти способи подолання внутрішніх конфліктів. Під час впровадження цієї складової використовуються арт-терапевтичні методики, зокрема техніка «Карта життєвих цінностей», яка допомагає підліткам візуалізувати свої пріоритети та визначити, які соціальні чинники впливають на їхню поведінку. Виконання цієї вправи супроводжується обговоренням та аналізом, що сприяє розвитку рефлексії та самосвідомості. Окрім цього, застосовуються психологічні методики самопізнання, які допомагає підліткам сформувавши позитивний образ себе, виявити джерела низької самооцінки та розробити способи її підвищення.

Враховуючи те, що багато підлітків із девіантною поведінкою мають труднощі у контролюванні власних емоцій та схильні до імпульсивності, впровадження занять із розвитку емоційного інтелекту є ключовим. Тренінг базується на когнітивно-поведінкових техніках та включає використання методик, які дозволяють підліткам усвідомити свої емоції, навчитися

розпізнавати їх та контролювати у стресових ситуаціях. У ході впровадження цього тренінгу використовується метод «Щоденник емоцій», у якому учасники записують свої емоційні стани та аналізують тригери, що спричиняють агресивні чи імпульсивні реакції. Додатково підлітки засвоюють дихальні техніки та методики тілесної релаксації, які сприяють стабілізації емоційного стану.

Розвиток соціальних навичок та комунікації є наступним етапом впровадження корекційної програми. З цією метою організовується серія тренінгів, спрямованих на покращення навичок ефективного спілкування та побудови довірливих відносин. Впровадження тренінгу «Як чути та бути почутим» включає використання технік активного слухання, вправи на розпізнавання комунікативних бар'єрів та відпрацювання асертивної поведінки. Методики роботи включають рольові ігри, які допомагають підліткам навчитися вести переговори без конфліктів, захищати свою позицію, не вдаючись до агресії.

Запобігання агресії та формування альтернативних моделей поведінки є одним із найважливіших напрямів впровадження корекційно-розвивального етапу. Для цього застосовуються методики соціального моделювання, що дозволяють учасникам аналізувати типові ситуації та знаходити конструктивні способи їхнього вирішення. У межах цього заходу проводяться дискусія «Насильство: вихід є», вправи «Альтернатива насильству» та «Що буде, якщо...?», що допомагають підліткам усвідомити власні агресивні патерни та розробити альтернативні моделі поведінки. Використання психодраматичних методик, таких як «Крісло гніву», дозволяє учасникам безпечно виразити свої негативні емоції та навчитися їх контролювати.

Впровадження заходів із правової обізнаності включає інтерактивні лекції, кейс-аналіз реальних правопорушень серед підлітків та зустрічі з юристами. Важливим аспектом є пояснення правових наслідків девіантної поведінки, що допомагає учасникам усвідомити відповідальність за свої вчинки та формує мотивацію до змін.

Завершальний етап впровадження корекційно-розвивальної програми включає оцінку ефективності заходів та аналіз досягнутих змін у поведінці

підлітків. Для цього проводиться повторна діагностика рівня агресивності, соціальної адаптації та емоційної стійкості. Аналіз даних дозволяє оцінити ефективність застосованих методик, визначити рівень засвоєння навичок та розробити подальші рекомендації для кожного учасника.

Отже, ефективне програми соціального супроводу підлітків із девіантною поведінкою базується на комплексному підході, який охоплює роботу над самосприйняттям, емоційною саморегуляцією, соціальною адаптацією, профілактикою агресії та підвищенням правової обізнаності. Поступове введення корекційних заходів, поєднання групових та індивідуальних методик, використання інтерактивних технологій забезпечують позитивні зміни у поведінці підлітків, сприяючи їхній соціальній інтеграції та формуванню відповідальної поведінки.

3.2. Аналіз та інтерпретація результатів експериментальної роботи

Експериментальна робота, проведена в межах дослідження, передбачала перевірку ефективності програми соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою. Важливим етапом цієї роботи є аналіз отриманих результатів, що дозволяє оцінити зміни в поведінкових та психологічних характеристиках учасників після впровадження програми.

Закцентуємо увагу на порівняльному аналізі рівнів схильності до девіантної поведінки в контрольній та експериментальній групах. Використовуючи ті самі методики діагностики, що й на початковому етапі дослідження, ми оцінюємо динаміку змін та визначаємо вплив експериментальної програми. Результати подаються у вигляді таблиць, графіків і діаграм, що ілюструють основні тенденції та ефективність запропонованого підходу.

Очікувано, що в експериментальній групі спостерігається позитивна динаміка – зниження рівня агресивності, покращення соціальної адаптації та розвиток навичок самоконтролю, тоді як у контрольній групі, де

використовувалися традиційні методи супроводу, зміни менш виражені. Таким чином, аналіз отриманих даних дасть змогу зробити обґрунтовані висновки щодо ефективності соціального супроводу та визначити перспективи подальшого вдосконалення програми.

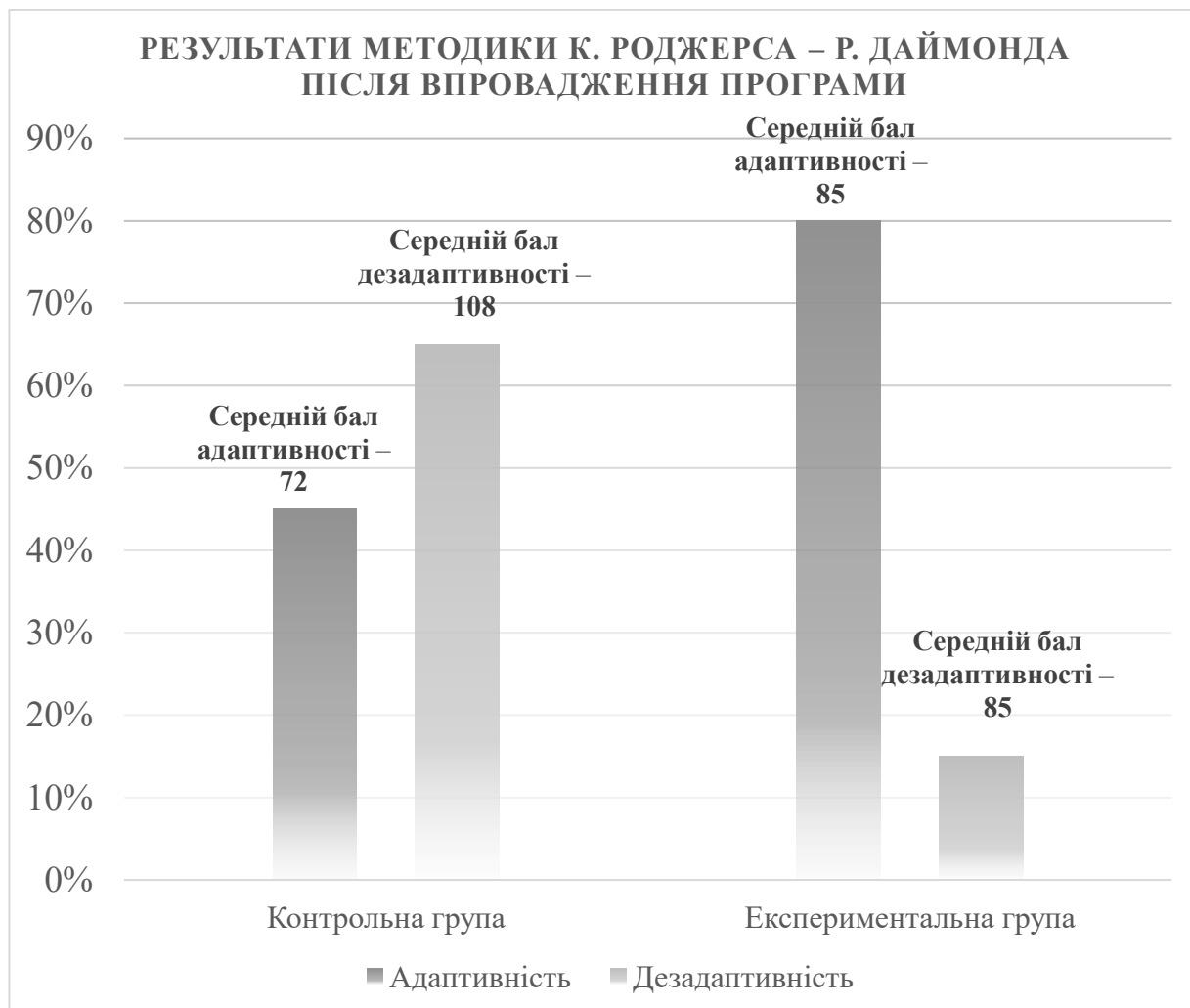

Рис. 3.1. Результати дослідження за методикою К. Роджерса – Р. Даймонда після впровадження програми

Соціальна адаптація є одним із ключових індикаторів ефективності соціального супроводу підлітків із девіантною поведінкою. Даний критерій дозволяє оцінити рівень інтеграції особистості в соціальне середовище, сформованість комунікативних навичок та здатність до конструктивної взаємодії з референтною групою. Важливість цієї характеристики обумовлена її безпосереднім впливом на формування соціально прийнятних моделей

поведінки, що сприяють успішній соціалізації підлітків із девіантною поведінкою.

З метою об'єктивної оцінки рівня соціальної адаптації в експериментальній та контрольній групах було застосовано тест соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда (див. Додаток А). Дана методика дозволяє комплексно оцінити такі аспекти, як соціальна інтегрованість, комунікативна компетентність, здатність до конструктивного вирішення конфліктних ситуацій, рівень соціальної активності та схильність до дотримання соціальних норм.

На констатувальному етапі експерименту було виявлено низький рівень соціальної адаптації у респондентів обох груп, що вказує на значні труднощі у встановленні міжособистісних контактів, соціальну ізоляцію та дефіцит навичок конструктивної взаємодії. Після реалізації експериментальної програми соціального супроводу було здійснено повторне тестування респондентів, що дозволило оцінити динаміку змін та ефективність застосованих методів.

У контрольній групі, де спеціальні корекційні заходи не застосовувалися або використовувалися мінімально, спостерігалось незначне покращення соціальної адаптивності. Середній бал адаптивності збільшився лише на 2 бали, що свідчить про відсутність значущих позитивних змін. Більше половини учасників (55%) мали показники нижче 70 балів, що може вказувати на збереження проблем у сфері соціальної взаємодії та труднощі з адаптацією в соціумі. Аналогічно, середній рівень дезадаптивності знизився лише на 2 бали, що не є статистично значущим зрушенням і свідчить про збереження раніше сформованих негативних поведінкових патернів.

Натомість в експериментальній групі, де впроваджувався комплексний соціально-психологічний супровід, результати демонструють значний прогрес. Середній бал адаптивності зріс на 20 балів, досягнувши показника 85, що вказує на високу соціальну адаптацію. Важливо, що 80% учасників цієї групи мали результати в діапазоні 80-90 балів, що свідчить про ефективність застосованих методів у формуванні соціальних навичок та розвитку конструктивних форм

взаємодії. Одночасно рівень дезадаптивності значно знизився – на 30 балів, що є важливим показником позитивних змін. Лише 15% підлітків зберегли високі показники дезадаптивності, що свідчить про суттєве зменшення проявів девіантної поведінки.

Отримані дані свідчать про суттєве покращення соціальної адаптації у підлітків, які брали участь у програмі соціального супроводу. Спостерігається зниження рівня соціального відчуження, покращення комунікативних навичок, підвищення рівня довіри до соціального середовища та готовності взаємодіяти з групою однолітків.

Аналіз отриманих результатів демонструє високу ефективність експериментальної програми соціального супроводу, спрямованої на підвищення рівня соціальної адаптації у підлітків із девіантною поведінкою. Зокрема, суттєве зростання середнього балу адаптивності в експериментальній групі свідчить про покращення рівня інтеграції підлітків у соціальне середовище, їхню здатність до налагодження конструктивних міжособистісних контактів та зменшення рівня дезадаптації.

Запропонована програма може бути рекомендована для впровадження у соціально-реабілітаційних центрах, навчальних закладах та інших установах, що працюють із підлітками, схильними до девіантної поведінки. Подальші дослідження можуть бути зосереджені на розширенні вибірки респондентів, а також на аналізі довгострокового впливу соціального супроводу на їхню адаптацію.

Резюмуючи, отримані результати емпіричного дослідження підтверджують ефективність експериментальної програми соціального супроводу підлітків із девіантною поведінкою. В експериментальній групі спостерігається значне покращення рівня соціальної адаптації та зниження рівня дезадаптивності, що дозволяє зробити висновок про дієвість застосованих методик.

Одним із важливих факторів, що впливає на схильність підлітків до девіантної поведінки, є рівень ситуативної тривожності. Високий рівень

тривожності може провокувати агресивну або імпульсивну поведінку, що утруднює соціальну адаптацію та сприяє виникненню конфліктів у міжособистісних відносинах. Для оцінки рівня тривожності було використано методику Спілбергера-Ханіна, яка дозволяє визначити ступінь емоційної напруги та її вплив на поведінку підлітків у різних соціальних ситуаціях.

Рис. 3.2. Результати тестування ситуативної тривожності за методикою Спілбергера-Ханіна після впровадження програми

Ситуативна тривожність є одним із ключових психологічних чинників, що впливають на соціальну поведінку підлітків, зокрема на їхню схильність до девіантних проявів. Високий рівень тривожності може спричиняти труднощі у міжособистісній комунікації, сприяти розвитку захисних форм поведінки, таких як агресія, уникнення соціальних контактів або імпульсивні реакції, що, своєю чергою, ускладнює процес адаптації в соціальному середовищі. Для оцінки рівня ситуативної тривожності підлітків, які взяли участь у дослідженні, була використана методика Спілбергера-Ханіна, що дозволяє виявити суб'єктивне переживання тривоги в певний момент часу та визначити схильність особи до тривожних станів у різних життєвих ситуаціях.

Отримані результати тестування на констатувальному етапі засвідчили, що в обох групах підлітків переважає високий рівень тривожності. У контрольній

групі 90% респондентів мали високий рівень ситуативної тривожності, тоді як лише 10% демонстрували низький рівень. Аналогічні показники були зафіксовані й в експериментальній групі, де 85% підлітків мали високий рівень тривожності, що вказує на значну емоційну напругу та низьку стресостійкість більшості досліджуваних осіб. Це підтверджує висновки науковців, які досліджували вплив тривожності на формування девіантної поведінки, що зазначають, що підлітки з підвищеним рівнем тривожності частіше стикаються з труднощами в соціальній адаптації, виявляють схильність до уникнення конфліктних ситуацій або, навпаки, демонструють агресивні форми реагування на соціальні подразники. Висока тривожність, як правило, є наслідком сукупності чинників, зокрема соціальних, психологічних та нейрофізіологічних. Вона може бути спричинена нестабільною ситуацією в родині, високими навчальними навантаженнями, дефіцитом підтримки з боку значущих дорослих або однолітків, а також загальною емоційною нестійкістю, що характерна для підліткового віку.

Після впровадження експериментальної програми в експериментальній групі відбулося суттєве зниження рівня ситуативної тривожності, що вказує на ефективність застосованих методів соціального супроводу. Зокрема, результати тестування показали, що у контрольній групі рівень тривожності залишився незмінним – 90% підлітків продовжують демонструвати високий рівень емоційної напруги, що свідчить про відсутність впливу стандартних методів педагогічної та соціально-психологічної підтримки на цей аспект психоемоційного стану підлітків. Натомість у експериментальній групі відбулися суттєві позитивні зміни: після завершення програми лише 25% учасників зберегли високий рівень ситуативної тривожності, тоді як 75% демонструють низькі показники тривожності, що є свідченням значного покращення їхньої здатності до регуляції емоційних станів, зниження емоційної напруги та підвищення психологічної стійкості.

Отримані результати підтверджують ефективність застосованих методів соціального супроводу, які включали комплексний підхід до роботи з

підлітками. Основними напрямками впливу були тренінги розвитку навичок саморегуляції, що базувалися на когнітивно-поведінкових техніках, спрямованих на зміну деструктивних патернів мислення та формування ефективних стратегій подолання стресових ситуацій. Крім того, значну роль відіграли групові заняття, які включали ситуаційний аналіз та моделювання конструктивних способів реагування на соціальні подразники, що дозволило учасникам програми в реальних або наближених до реальності умовах засвоїти нові поведінкові моделі. Індивідуальні психологічні консультації були орієнтовані на виявлення глибинних причин тривожності у кожного респондента та корекцію негативних когнітивних схем, які перешкоджали адаптації.

Формування сприятливого соціального середовища, що передбачало розвиток довірчих стосунків у групі, створення підтримувальних зв'язків між учасниками та посилення їхньої здатності до емоційної взаємодії, також сприяло зниженню рівня ситуативної тривожності. Підлітки, які брали участь у програмі, отримали можливість не лише усвідомити власні страхи та напругу, а й навчитися ефективно справлятися з ними в безпечному середовищі. Це узгоджується з сучасними дослідженнями в галузі соціальної психології, які доводять, що підвищення рівня довіри та соціальної підтримки є одним із найважливіших факторів у зниженні тривожності та покращенні соціальної адаптації підлітків.

Можна зробити висновок, що результати дослідження підтверджують, що високий рівень ситуативної тривожності є суттєвим чинником ризику для формування девіантної поведінки, оскільки він спричиняє емоційну нестабільність, імпульсивні або деструктивні реакції на соціальні ситуації та підвищену схильність до негативних поведінкових патернів. Водночас застосування комплексного підходу до соціального супроводу підлітків із високим рівнем тривожності дозволяє ефективно знижувати емоційну напругу, формувати адаптивні механізми подолання стресових ситуацій та сприяти покращенню соціальної взаємодії. Отримані результати мають важливе практичне значення для розробки подальших програм психосоціальної

підтримки підлітків із девіантною поведінкою, оскільки вони демонструють необхідність врахування рівня ситуативної тривожності при створенні профілактичних та корекційних заходів.

Рис. 3.3. Результати тесту на визначення схильності до девіантної поведінки (А. Орел) після впровадження програми

Аналіз результатів тестування за методикою А. Орела після впровадження програми дозволяє глибше зрозуміти ефективність застосованих заходів та їх вплив на схильність до девіантної поведінки серед підлітків. Контрольна та експериментальна групи демонструють кардинально різні показники, що свідчить про значущість інтервенційного впливу на цільову категорію осіб, схильних до девіантної поведінки.

У контрольній групі, яка не брала участі у програмі корекції девіантної поведінки, спостерігається стабільно високий рівень схильності до відхилень у поведінці. На основі отриманих результатів тестування можна констатувати, що близько 20 осіб у цій групі мають виражені прояви девіантної поведінки. Це свідчить про те, що без спеціально організованого психолого-педагогічного супроводу рівень девіацій залишається незмінним або має тенденцію до посилення. Такі дані узгоджуються з теоретичними положеннями про природу

девіантної поведінки, відповідно до яких деструктивні моделі поведінки є наслідком як особистісних характеристик, так і соціального оточення. Відсутність спрямованого впливу не дає змоги модифікувати поведінкові патерни, що веде до закріплення девіантних установок та соціальної дезадаптації.

Протилежна ситуація спостерігається в експериментальній групі, учасники якої пройшли корекційно-розвивальну програму. За результатами тестування за методикою А. Орела, кількість осіб із виявленими ознаками девіантної поведінки знизилася до 2, що є значущим показником у контексті ефективності реалізованих заходів. Така різниця між контрольними та експериментальними показниками підтверджує гіпотезу про позитивний вплив корекційної програми на поведінкові особливості підлітків. В основі цього процесу лежить комплексний підхід, що поєднує психолого-педагогічну корекцію, соціально-профілактичні заходи та методи групової роботи, спрямовані на формування конструктивних моделей поведінки.

Отримані результати можна пояснити кількома факторами. По-перше, впроваджена програма передбачала активну роботу з соціальними установками підлітків, що дозволило змінити їхнє ставлення до соціальних норм та очікувань. По-друге, корекційні заходи мали на меті розвиток навичок самоконтролю та відповідальності, що є ключовими детермінантами зниження ризику девіантної поведінки. По-третє, соціальний супровід сприяв покращенню міжособистісних відносин, що є важливим елементом профілактики девіантних проявів. Усе це свідчить про необхідність системного підходу до профілактики девіантної поведінки, що базується на методах раннього виявлення ризиків та індивідуалізованій корекції.

Таким чином, порівняльний аналіз результатів тестування демонструє суттєві відмінності між контрольними та експериментальними показниками, що підтверджує ефективність реалізованих заходів. Значне зниження рівня девіантної поведінки серед підлітків експериментальної групи є емпіричним доказом доцільності використання психолого-педагогічних програм корекції, що

базуються на комплексному впливі на особистість. Це вказує на необхідність подальшого впровадження таких програм у практику соціально-педагогічної діяльності, а також на доцільність розробки нових підходів, спрямованих на профілактику та корекцію девіантних проявів у підлітковому середовищі.

Отримані результати експериментального дослідження свідчать про значну ефективність програми соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою. Впровадження цієї програми продемонструвало суттєві зміни в психологічних і поведінкових характеристиках учасників, зокрема в аспектах соціальної адаптації та ситуативної тривожності.

У порівнянні з контрольною групою, де використано традиційні методи супроводу, експериментальна група продемонструвала значне покращення в рівнях соціальної адаптації, що підтверджується зростанням середнього балу адаптивності на 20 балів. Це свідчить про успішну інтеграцію підлітків у соціальне середовище, покращення їхніх комунікативних навичок та зменшення соціальної ізоляції.

Також було виявлено зниження рівня ситуативної тривожності в експериментальній групі, що вказує на зниження емоційної напруги та покращення здатності до регуляції емоційних станів у підлітків, що брали участь у програмі. Це, у свою чергу, сприяло зменшенню схильності до девіантної поведінки та підвищенню психологічної стійкості.

Загалом, результати дослідження підтверджують, що соціально-психологічний супровід, орієнтований на індивідуалізовану підтримку та розвиток навичок саморегуляції, є ефективним методом корекції девіантної поведінки та поліпшення соціального стану підлітків. Важливою перспективою є вдосконалення програми з урахуванням індивідуальних особливостей підлітків, що дозволить ще більше підвищити рівень їх соціальної інтеграції та запобігти рецидиву девіантної поведінки в майбутньому.

Соціальний супровід підлітків із девіантною поведінкою є важливим аспектом сучасної психології, педагогіки та соціальної роботи. Девіантна поведінка у підлітків може проявлятися у різних формах, включаючи агресію,

делінквентну поведінку, адиктивну поведінку, соціальну ізоляцію, маніпулятивні стратегії взаємодії та інші прояви, що суперечать прийнятим нормам суспільства. Для ефективного супроводу таких підлітків необхідно застосовувати комплексний підхід, що включає психодіагностику, корекційну роботу, превентивні заходи та соціальну адаптацію.

Першочерговим завданням є психодіагностика, що дозволяє визначити причини та механізми девіантної поведінки. Доцільно застосовувати валідні психометричні методики, що оцінюють рівень тривожності, агресивності, фрустраційної толерантності, рівень самоконтролю та соціальної адаптації. Важливе місце займає біографічний метод, який дозволяє простежити особливості сімейного виховання, шкільної адаптації та міжособистісних відносин. Соціометричні методи сприяють визначенню статусу підлітка у групі, що є важливим показником соціального благополуччя.

Одним із ключових напрямів супроводу є психокорекційна робота, що спрямована на модифікацію деструктивних моделей поведінки та формування адаптивних навичок. Ефективним є використання когнітивно-поведінкової терапії, що дозволяє змінювати дезадаптивні переконання, формувати навички саморегуляції та ефективного вирішення конфліктних ситуацій. Методи арт-терапії та тілесно-орієнтованої терапії сприяють зниженню рівня тривожності, покращенню емоційного стану та розвитку креативного потенціалу підлітків. Групова терапія є важливим інструментом формування конструктивної соціальної взаємодії та розвитку навичок емпатії, толерантності та соціальної відповідальності.

Превентивні заходи включають освітньо-виховні програми, спрямовані на розвиток критичного мислення, емоційного інтелекту та навичок ефективної комунікації. Важливим аспектом є просвітницька робота серед батьків та педагогів, оскільки підтримуюче середовище значною мірою визначає ефективність соціалізації підлітка. Формування позитивних рольових моделей, створення альтернативних способів задоволення потреб у самореалізації та визнанні сприяє зниженню ризику девіантної поведінки.

Соціальна адаптація підлітків із девіантною поведінкою передбачає їхню інтеграцію у здорові соціальні групи, що забезпечують підтримку та конструктивну взаємодію. Важливим є створення програм наставництва, залучення до волонтерської діяльності, участь у громадських ініціативах. Робота з підлітками повинна бути системною та тривалою, адже лише через послідовне впровадження корекційних та реабілітаційних заходів можна досягти стабільних змін у поведінці та особистісному розвитку.

Отже, соціальний супровід підлітків із девіантною поведінкою має базуватися на комплексному підході, що включає діагностичні, корекційні, превентивні та адаптаційні заходи. Використання сучасних методів психодіагностики, ефективних психотерапевтичних практик, освітніх та соціальних технологій є необхідною умовою успішної реабілітації підлітків та їхньої інтеграції у суспільство. Програма соціального супроводу може бути рекомендована для широкого впровадження в закладах, що працюють з підлітками, зокрема в реабілітаційних центрах, школах та інших установах, що здійснюють підтримку осіб з девіантною поведінкою.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі досліджено експериментальну перевірку ефективності програми соціального супроводу підлітків із девіантною поведінкою, що включала обґрунтування, впровадження та оцінку її результативності. Було проведено комплекс заходів, спрямованих на корекцію девіантних проявів та формування соціально адаптивної поведінки.

Аналіз ефективності програми засвідчив позитивну динаміку змін у когнітивному, емоційному та поведінковому аспектах розвитку підлітків, що підтверджує результативність застосованих методів. Використання інноваційних методик, таких як когнітивно-поведінкова терапія, тренінги з розвитку соціальних навичок та психоосвітні заходи, дозволило підвищити

рівень самоконтролю, знизити агресивність та покращити адаптаційні механізми респондентів.

Результати порівняння контрольної та експериментальної груп продемонстрували, що підлітки, які брали участь у програмі, продемонстрували значне зниження рівня схильності до порушень соціальних норм, підвищення рівня відповідальності та покращення міжособистісної взаємодії. Виявлено, що учасники експериментальної групи краще контролюють емоції, легше адаптуються до соціального середовища та демонструють позитивні зміни у стилі спілкування.

Окреслено значення інтегративного підходу до соціального супроводу, що поєднує групову та індивідуальну роботу, психотерапевтичні методики та освітні заходи. Це дало змогу не лише коригувати поведінкові прояви підлітків, а й зміцнити їхню мотивацію до особистісного зростання та соціальної інтеграції.

Виявлено, що успішність соціального супроводу залежить від його системності та врахування індивідуальних особливостей кожного підлітка. Результати експериментальної роботи підтвердили необхідність подальшого вдосконалення програм корекційного впливу, зокрема розширення форм роботи з родиною, застосування технологій дистанційної підтримки та довготривалого супроводу підлітків після завершення основного етапу інтервенції.

Отже, третій розділ підтвердив ефективність експериментальної програми у зниженні рівня девіантної поведінки серед підлітків, а також обґрунтував необхідність комплексного підходу до соціального супроводу, спрямованого на формування стійких навичок саморегуляції та адаптації до соціальних умов.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів дослідження на тему «Соціальний супровід підлітків із девіантною поведінкою» надає підстави для формування наступних висновків:

1. Теоретичний аналіз проблеми свідчить, що «девіантна поведінка» – це стійка форма соціальної дезадаптації, що проявляється у порушенні загальноприйнятих соціальних норм, може мати різні рівні та типи вираження (правопорушення, агресія, шкідливі звички, соціальна ізоляція) і формується під впливом особистісних, соціальних, сімейних та психологічних факторів. встановлено, що девіантна поведінка підлітків є результатом впливу комплексу особистісних, соціальних, сімейних та психологічних факторів і проявляється у різних формах соціальної дезадаптації, що може призводити до правопорушень, агресії, шкідливих звичок та соціальної ізоляції. З'ясовано, що «соціальний супровід підлітків із девіантною поведінкою» – це цілісна система психологічних, педагогічних і соціальних заходів, спрямованих на корекцію девіантних проявів, покращення соціалізації та формування позитивних моделей поведінки. Сформульовано основні принципи соціального супроводу: індивідуальний підхід, комплексність, залучення мікросоціального середовища та тривалість корекційного впливу.

2. На констатувальному етапі дослідження було проведено діагностику схильності до девіантної поведінки у підлітків за відповідними критеріями, показниками та підібраними методиками для визначення рівня схильності підлітків до девіантних проявів. Уточнено такі критерії: соціальна адаптованість, емоційно-вольова регуляція, наявність девіантних установок). За цими критеріями підібрано комплекс методик, що включає тестування, анкетування, соціометричний аналіз та спостереження (тест соціально-психологічної адаптації, розроблений К. Роджерсом і Р. Даймондом, опитувальник тривожності Спілбергера-Ханіна, тест на визначення схильності до девіантної поведінки (А. Орел). Поєднання критеріїв схильності до девіантної поведінки у підлітків і відповідних методик забезпечує системний підхід до діагностики, що дозволяє

не лише виявити потенційні проблеми, а й створити основу для розробки ефективних корекційних заходів

Результати діагностики засвідчили, що у значної частини підлітків наявні ознаки поведінкових девіацій різного рівня вираженості. Це підтверджує необхідність подальшої роботи із зазначеною категорією молоді для запобігання закріпленню девіантних патернів та сприяння їх соціальній адаптації.

3. Розроблено, теоретично обгрунтовано, впроваджено та перевірено ефективність програми соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою «Шлях до гармонії». Метою програми є сприяння соціальній адаптації та корекції девіантної поведінки підлітків шляхом формування навичок саморегуляції, відповідальної соціальної поведінки, конструктивного розв'язання конфліктів, підвищення рівня усвідомлення власних вчинків і їхніх наслідків. Програма спрямована на гармонізацію внутрішнього стану підлітків, допомогу в розвитку емоційного інтелекту, підвищення рівня довіри до соціального оточення та створення сприятливих умов для особистісного розвитку. Запропонована програма містить тренінги з розвитку соціальних навичок, із застосуванням методів когнітивно-поведінкової терапії, емоційної саморегуляції, арт-терапії; проведення заходів із правової обізнаності включає інтерактивні лекції, кейс-аналіз реальних правопорушень серед підлітків та зустрічі з юристами; групові дискусії, психологічне консультування та застосування інтерактивних методик.

Експериментальна перевірка підтвердила ефективність програми: у підлітків експериментальної групи спостерігалось зниження рівня агресивності, імпульсивності та соціальної ізоляції, покращення комунікативних навичок та здатності до самоконтролю. Аналіз та інтерпретація результатів довели, що запропонована програма сприяє покращенню соціальної взаємодії підлітків, зміні ставлення до соціальних норм і відповідальності за власну поведінку. Контрольна група, яка не отримувала спеціалізованої підтримки, не продемонструвала суттєвих змін, що свідчить про необхідність активного

застосування програми соціального супроводу у роботі з підлітками групи ризику.

4. Розроблено практичні рекомендації для фахівців, які здійснюють соціальний супровід підлітків із девіантною поведінкою. Виділено ключові напрями роботи: використання індивідуального підходу, що дозволяє враховувати особливості кожного підлітка і будувати ефективні корекційні стратегії; впровадження групових тренінгів для розвитку соціальних навичок, що сприяє формуванню конструктивних стратегій взаємодії з однолітками та дорослими; психоосвітня робота з батьками, що допомагає коригувати деструктивні виховні моделі та залучати сім'ю до процесу реабілітації; розширення співпраці між освітніми закладами, соціальними службами та правоохоронними органами для створення комплексної системи профілактики девіантної поведінки; довготривалий моніторинг змін у поведінці підлітків, що дозволяє оцінювати ефективність програми та коригувати її відповідно до потреб респондентів.

Подальшого дослідження потребують теоретичні і методичні розроблення методик роботи з підлітками групи ризику та формування інтегративних моделей соціальної реабілітації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2014. 134 с.
2. Боришевський М. Й. Психологічні механізми розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. 2017. №3. С. 26 – 33
3. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка. Київ: НПУ ім.М.П.Драгоманова, 2003. 340 с.
4. Варій М.Й. Загальна психологія: підруч. для студ. психол. і пед. спец. ВНЗ Львівський держ. ун-т внутрішніх справ. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 967 с.
5. Вознесенська, О.Л. Арт-терапія в роботі з конфліктами та миротворення. В Простір арт-терапії: зб. наук. Праць. К.: Золоті ворота. 2018. С. 73-96
6. Вознесенська, О.Л., Сидоркіна, М.Ю. Арт-терапія у подоланні психічної травми: практичний посібник. К.: Золоті ворота. 2015
7. Гарасимів Т.З. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 420 с.
8. Гундертайло, Ю. Д. Відновлення життєвої неперервності за допомогою арттерапевтичних технологій у рамках групи соціально-психологічної адаптації: методологічне підґрунтя. *Психологічні науки: проблеми і здобутки*. 2018. № 2(12). С. 25-45.
9. Дворник, М. С. Мобільний застосунок у системі соціально-психологічної реабілітації травмованої особистості. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2018. №41(44), С. 192-201
10. Дроздов О.Ю., Скок М.А. Проблеми агресивної поведінки особистості. Чернігів: ЧДПУ ім.. Т.Шевченка, 2000. 156 с.
11. Застосування діагностичних мінімумів в діяльності працівників психологічної служби: [метод. рек.] / авт.-упоряд.: В. М. Горленко, В. Д. Острова,

Н. В. Сосновенко, І. І. Ткачук; за заг. ред. В. Г. Панка. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018. 106 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/mi-nimunm.pdf> (дата звернення: 05.12.2024 р.)

12. Знаковська Н.М. Проблеми девіантної поведінки в сучасному українському молодіжному середовищі. *Соціологія*. № 6 (110). 2014. С. 90-95.

13. Зобенько Н. Деякі аспекти дослідження проблеми девіантної поведінки неповнолітніх. *Рідна школа*. №3. 2012. С. 36-40.

14. Капська А. Й. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників. Київ : Логос, 2000. 260 с.

15. Карамушка Л. М. Психологічні основи управління в системі середньої освіти: Навчальний посібник. Київ: ІЗМН, 1997. 180 с.

16. Кіясь А.В. Психологічний аналіз причин формування девіантної поведінки підлітків / *Проблеми загальної та педагогічної психології* : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. К., 2009. Т. 11. Ч 6. 516 с.

17. Колесник, В. П. Комплексні технології профілактики девіантної поведінки. Рівне: Видавництво Острозької академії, 2023. 155 с.

18. Коломінський Н. Л. Проблеми оптимізації соціального клімату в педагогічному колективі. *Освіта і управління*. 1999. № 2. С. 75-86.

19. Кучерявенко Л.В. Девіантна поведінка: аналіз наукових підходів до пояснення її сутності і форм прояву в суспільстві. *Нова парадигма: Журнал наукових праць*. Вип. 47. Київ: Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. С. 181-187

20. Лисянська Т.М. Вікова і педагогічна психологія: інформаційне забезпечення змісту практичних занять, індивідуальної, самостійної роботи, модульного контролю знань студентів (спеціалізація «Психологія»). *Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова*. Київ: Інститут сучасного підручника, 2007. 128с.

21. Літвиненко, Ю. С. Підготовка фахівців соціальної галузі до профілактики девіантної поведінки підлітків. Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2020. 156 с.
22. Лютак О. З. Соціально-культурна адаптація як предмет наукового аналізу. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія психологія*. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2007. Вип. 12. Ч. 1. С. 47- 53.
23. Максимова Н. Ю. Психологія адиктивної поведінки: навч. посібник. Київ: Либідь, 2002. 360 с.
24. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки : навч. посібник рек. МОН. Київ :Либідь, 2011.520 с.
25. Максимова Н.Ю. Основи психології девіантної поведінки. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 439 с.
26. Максимова Н.Ю. Психологічна профілактика схильності до алкоголю та наркотиків і психокорекційна робота з підлітками групи ризику / *Практична психологія та соціальна робота*. №2. 2002. С. 2-4.
27. Максимова Н.Ю., Толстоухова С.В. Соціально-психологічний аспект профілактики адиктивної поведінки підлітків та молоді. Київ. 2000. 200 с.
28. Молочко М. В. Створення сприятливого соціального клімату як передумови ефективної діяльності педагогічного колективу дошкільного закладу. *Наукові записки. Серія: Педагогіка і психологія*. 2002. Випуск 6. С. 36-40.
29. Мушкевич М.І. Поняття супроводу в сучасній психологічній науці. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. Вип. 13, 2011. С. 287-294
30. Наточій А.М. Підлітки: практико-орієнтований посібник. Миколаїв : Іліон, 2007. 276с.
31. Островська-Бугайчук, І. М. Причини формування девіантної поведінки підлітків. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка* (80). 2015 С. 48-52.
32. Павленко, В. М. Прикладна психологія. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 2015

33. Пастух Л. В. Формування позитивного соціального клімату в педагогічних колективах закладів загальної середньої освіти. *Проблеми сучасної психології*. 2018. Вип. 41. С. 272-286.

34. Пілецька Л. С., Петричук М. Соціально-психологічні особливості девіантної поведінки підлітків. *Вісник Прикарпатського університету: Філософські і психологічні науки. Серія "Психологія"*. 2019. Вип. 22. С.91-96.

1. Піроженко Т.О. Якість дошкільної освіти: сучасна ситуація та погляд у перспективу. *Актуальні проблеми психології. Зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Т. 4. Вип. 14, 2018.

35. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник. за ред. Кісарчук З.К. Київ: ТОВ «Видавництво «Логос», 2015. 207 с.

36. Рояк А. А. Психологічний конфлікт і особливості індивідуального розвитку дитини. Миколаїв: Педагогіка, 2016. С. 46 –73 .

37. Соціальна педагогіка. Курс лекцій / за ред. Н. А. Сейко. Житомир: Житомир. держ. пед. ун-т, 2002. 260 с

38. Сушик Н. С. Соціальна профілактика девіантної поведінки підлітків. *Нова педагогічна думка*. 2018. № 1 (93) . С. 83-86.

39. Сушик Н. Соціально-педагогічна профілактика віктимної поведінки підлітків: теоретичний аспект. *Нова педагогічна думка*. 2016. № 1 (85). С. 38–41.

40. Терещенко, Л. А. Девіантна поведінка підлітків як соціально-педагогічна проблема. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка.*, 2013 С. 675-683.

41. Титаренко Т.М. Соціальний супровід постраждалих унаслідок травматизації: євроінтеграційні перспективи. *Проблеми політичної психології*, Вип.11(25), 2022. С. 7-23.

42. Титаренко, Т. М. Психологічне здоров'я особистості: засоби самопомоги в умовах тривалої травматизації. Кропивницький: Імекс-ЛТД. 2018

43. Титаренко, Т. М. Соціально-психологічні технології відновлення особистості після травматичних подій. Кропивницький: Імекс-ЛТД. 2019
44. Товканець О. Молодіжна субкультура і девіантна поведінка. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2011. Вип. 22. С. 170–172.
45. Хоріна О.І. Рефлексивні процедури як складова соціально-психологічної технології супроводу освітніх та суспільних реформ. *Андрогогічний вісник*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка 2016. № 7. - с. 96-108.
46. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 192 с
47. Чайковська О.М. Складові системи чинників девіантної поведінки підлітків. *Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 2015. Випуск 28. С. 627-637.
48. Чернописка О.П. Елементи практичної психології: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: ПП Голіней О.М., 2016. 87 с.
49. Юрій М.Ф. Соціологія: Підручник Київ: Кондор, 2007. 288 с.
50. Як допомогти особистості в період переходу від війни до миру: соціальнопсихологічний супровід : практичний посібник / за наук. ред. Т. М. Титаренко, М. С. Дворник. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2022. 154 с.
51. Bandura A. Exercise of personal and collective efficacy in changing societies. *Self-efficacy in Changing Societies* /Ed. by Albert Bandura. Cambridge University Press, 2017.
52. Dollard J. (et al.). *Frustration and Aggression*. New Haven; L, 2015.
53. Ferguson C. J. (Ed.). *Violent crime: Clinical and social implications*. Thousand Oaks, CA: Sage. 2017.
54. McDougall W. *Psychology: Study of Behavior*. 2014, 2 ed., L., 1952.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика дослідження соціально - психологічної адаптації

К. Роджерса - Р. Даймонда

Прізвище та ім'я _____ Група _____

Пропоную прочитати висловлювання та порівняти їх зі своїм досвідом								
У бланку слід зазначити відповідь, базуючись на таких оцінках:								
0	- це мене зовсім не стосується;							
1	- це мене не стосується;							
2	- мабуть, це мене не стосується;							
3	- не знаю, чи це мене стосується;							
4	- це схоже на мене, але травню сумніви;							
5	- це схоже на мене;							
6	- це точно я.							
№	Текст методики	0	1	2	3	4	5	6
1.	Відчуваю незручність, коли вступаю з кимось у діалог							
2.	Не має бажання розкриватися перед іншими.							
3.	У всьому подобається ризик, боротьба, змагання.							
4.	Маю до себе високі вимоги.							
5.	Часто сварю себе за те, що зробив.							
6.	Часто відчуваю себе пригніченим.							
7.	Маю сумніви, що можу подібатися особам протилежної статі.							
8.	Свої обіцянки виконую завжди.							
9.	Теплі, добрі стосунки з оточуючими.							
10.	Людина стримана, замкнена, тримаюся осторонь.							
11.	У невдачах звинувачую себе.							
12.	Людина відповідальна, на яку можна покластися.							
13.	Відчуваю, що не в змозі змінити щось, всі зусилля марні.							
14.	На багато що, дивлюся очима однолітків.							
15.	Приймає в цілому ті правила й вимоги, яких варто дотримуватись.							
16.	Власних переконань і правил не вистачає.							
17.	Подобається мріяти, іноді – втягує, важко повертатися від мрії до реальності.							
18.	Завжди готовий до захисту і навіть нападу; переживаю образи болісно, розмірковуючи над способами помсти.							
19.	Умію керувати собою і власними вчинками, примушувати себе або дозволяти собі; самоконтроль для мене - не проблема.							
20.	Часто змінюється настрій, настає нудьга.							
21.	Все що стосується інших не хвилює. Зосереджений на собі, зайнятий собою.							
22.	Люди, як правило, мені подобаються.							
23.	Не соромлюся своїх почуттів, відкрито їх виражаю.							
24.	Серед великого скупчення людей відчуваю себе дещо самотньо.							
25.	Нині бажаю все покинути, кудись сховатися.							
26.	З оточуючими зазвичай вільно спілкуюся.							
27.	Важко боротися із самим собою.							
28.	Напружено сприймаю доброзичливе ставлення оточуючих, вважаю що не заслуговую на нього.							
29.	У душі - оптиміст, вірю у найкраще.							
30.	Людина вперта, таких називають важкими.							

31.	До людей критичний, засуджую їх, якщо вважаю що самі цього заслуговують.								
32.	Часто відчуваю себе не тим, хто веде, а тим, кого ведуть: мені не завжди вдається думати і діяти самостійно.								
33.	Більшість із тих, хто мене знає, добре до мене ставиться, любить мене.								
34.	Іноді бувають такі думки, про які не хочеться комусь розповідати.								
35.	Людина з привабливою зовнішністю.								
36.	Відчуваю себе безпомічним, маю потребу відчувати когось поруч.								
37.	Прийнявши рішення, виконую його.								
38.	Приймаючи самостійні рішення, не можу звільнитися від впливу інших людей.								
39.	Відчуваю почуття провини, навіть коли звинувачувати себе немає сенсу.								
40.	Відчуваю неприязнь до того, що його оточує.								
41.	Всім задоволений.								
42.	Почуваюся погано: не можу організувати себе.								
43.	Відчуваю млявість. Все що раніше хвилювало, стало байдужим.								
44.	Врівноважений, спокійний.								
45.	Роздратований, часто не можу стриматися.								
46.	Часто відчуваю себе ображеним.								
47.	Людина спонтанна, нетерпляча, гарячкувата. Бракує стриманості.								
48.	Буває, що поширюю плітки.								
49.	Не дуже довіряю своїм відчуттям, вони іноді підводять мене.								
50.	Досить важко бути самим собою.								
51.	На першому місці - думки, а не почуття, перед тим як щось зробити, добре поміркую.								
52.	Те, що відбувається, трактую по- своєму, здатен нафантазувати зайве.								
53.	Терплячий до інших і приймаю іншого таким, яким він є.								
54.	Намагаюся не думати про свої проблеми.								
55.	Вважаю себе цікавою людиною, привабливою як особистість, помітною.								
56.	Людина сором'язлива.								
57.	Обов'язково треба нагадувати, підштовхувати, щоб доводив справу до кінця.								
58.	У душі відчуваю перевагу над іншими.								
59.	Немає нічого, у чому б виявив індивідуальність, своє "Я".								
60.	Боюся думок інших про себе.								
61.	Чеснолюбивий, небайдужий до успіху, схвалення, у тому, що для мене важливо, намагаюся бути кращим.								
62.	Людина, у якої на даний момент багато такого, що викликає презирство.								
63.	Людина діяльна, енергійна, ініціативна.								
64.	Пасую перед труднощами й ситуаціями, які загрожують ускладненнями.								
65.	Просто недостатньо оцінюю себе.								

66.	Ватажок, вмію впливати на інших.								
67.	Ставлюся до себе в цілому добре.								
68.	Людина наполеглива, мені завжди важливо зробити все по- своєму.								
69.	Не подобається, коли з кимось порушуються відносини, особливо якщо починаються сварки.								
70.	Досить довго не можу прийняти рішення, потім маю сумніви щодо його правильності.								
71.	Розгублений, невпевнений у собі.								
72.	Задоволений собою.								
73.	Мені часто не щастить.								
74.	Людина приємна, приваблюю інших.								
75.	Можливо, не дуже вродливий, але можу подібатись як людина, особистість.								
76.	З презирством ставлюся до осіб протилежної статі й не маю контактів з ними.								
77.	Коли треба щось зробити, мене охоплює страх, сумніви.								
78.	Легко, спокійно на душі, немає нічого, що сильно хвилювало б.								
79.	Умію наполегливо працювати.								
80.	Відчуваю, що расту, дорослішаю, змінююся сам і змінюється ставлення до навколишнього світу.								
81.	Іноді говорю про те, про що насправді не маю уявлення.								
82.	Завжди кажу тільки правду.								
83.	Схвильований, напружений.								
84.	Щоб я щось зробив, треба вперто наполягати на цьому.								
85.	Відчуваю невпевненість у собі.								
86.	Обставини часто змушують захищати себе, виправдовуватись і обґрунтовувати свої вчинки.								
87.	Людина поступлива, м'яка у ставленні до інших.								
88.	Людина, якій подобається міркувати.								
89.	Іноді подобається хизуватися.								
90.	Приймаю рішення і відразу змінюю їх, звинувачую себе у відсутності волі, а вдіяти з собою нічого не можу.								
91.	Намагаюся покладатися на свої сили, не розраховую на чийсь допомогу.								
92.	Ніколи не запізнююся.								
93.	Відчуваю внутрішню несвободу.								
94.	Відрізняюся від інших.								
95.	Не дуже надійний, на мене не можна покластися.								
96.	Добре себе розумію, все в собі приймаю.								
97.	Товариська, відкрита людина, легко спілкуюся з людьми.								
98.	Сили і здібності відповідають тим завданням, які треба вирішувати, все можу виконати.								
99.	Себе не ціную, ніхто мене не сприймає серйозно, в кращому випадку всі до мене ставляться поблажливо, просто терплять.								
100.	Хвилююся, що забагато переймаюся особами протилежної статі.								
101.	Всі свої звички вважаю позитивними.								

Обробка та оцінювання результатів

Результати, менші від норми, інтерпретуються як надмірно низькі, а більші від норми - як високі.

№ з/п		Показники	Номер висловлювань	Норма
A	a	Адаптивність	4, 5, 9, 11, 12, 15, 19, 22, 23, 26, 27, 29, 33, 35, 37, 41, 44, 47, 51, 53, 55, 61, 63, 67, 68, 72, 74, 75, 78, 79, 80, 88, 91, 94, 96, 97, 98	68-136
	б	Деадаптивність	2, 6, 7, 13, 16, 18, 25, 28, 32, 38, 40, 42, 43, 49, 50, 52, 54, 56, 59, 60, 62, 64, 65, 70, 71, 73, 76, 77, 83, 84, 86, 90, 95, 99, 100	68-136
2		Неправда -	34,45, 48,81,89	18 - 36
		Неправда +	8, 82, 92, 101	
S	a	Прийняття себе	33, 35, 55, 67, 72, 74, 75, 80, 88, 94, 96	22-42
	б	Неприйняття себе	7, 59, 62, 65, 90, 95, 99	14 - 28
L	a	Прийняття інших	9, 14, 22, 26, 53, 97	12 - 24
	б	Неприйняття інших	2, 10,21,28, 40, 60, 76	14 - 28
E	a	Емоційний комфорт	23,29,30,41,44,47, 78	14 - 28
	б	Емоційний дискомфорт	6, 42, 43, 49, 50, 83, 85	14 - 28
I	a	Внутрішній контроль	4, 5, 11, 12, 19, 27, 37, 51, 63, 68, 79,91,98	26 - 52
	б	Зовнішній контроль	13, 25, 36, 52, 57, 70,71,73, 77	18 - 36
D	a	Домінування	58,61,66	6 - 12
	б	Підлеглість	16, 32, 38, 69, 84, 87	12 - 24
8		Есканізм (уникнення проблем)	17, 18, 54, 64, 86	10 - 20

Додаток Б

Оцінка рівня ситуативної (реактивної) тривожності (тест Спілбергера-Ханіна)

Тест Спілбергера-Ханіна належить до методик, за допомогою яких досліджують психологічний феномен тривожності. Цей опитувальник складається з 20 висловлювань, які відносяться до тривожності як стану (стан тривожності, реактивна або ситуативна тривожність) і з 20 висловлювань на визначення тривожності як диспозиції, особливості особистості (властивість тривожності). Що розуміє Спілбергер під обома мірами тривожності видно з наступної цитати: "Стан тривожності характеризується суб'єктивними, свідомо сприйнятими відчуттями загрози і напруги, що супроводжуються або пов'язані з активацією або збудженням автономної нервової системи". Тривожність як риса особи, очевидно, означає мотив або набуту поведінкову диспозицію, яка зобов'язує індивіда до сприйняття широкого кола об'єктивно безпечних обставин, як таких, які несуть загрозу, спонукаючи реагувати на них станами тривоги, інтенсивність яких не відповідає величині реальної небезпеки.

Шкала реактивної і особистісної тривожності Спілбергера є єдиною методикою, яка дозволяє диференційовано вимірювати тривожність і як властивість особистості, і як стан. У нашій країні використовують тест у модифікації Ю. Л. Ханіна (1976).

Реактивна (ситуативна) тривожність - стан суб'єкта в даний момент часу, який характеризується емоціями, які суб'єктивно переживаються особою: напругою, занепокоєнням, заклопотаністю, нервозністю у цій конкретній ситуації. Цей стан виникає як емоційна реакція на екстремальну або стресову ситуацію і може бути різним за інтенсивністю та динамікою у часі.

Мета роботи : визначити рівень ситуативної тривожності; провести тестування, аналіз результатів, зробити порівняння з нормативами літературних даних.

Устаткування: бланк опитувальника.

Хід роботи :

Обстежуваному пропонується - " Уважно прочитайте кожне з наведених тверджень і закресліть відповідну цифру справа залежно від того, як ви себе почуваєте в даний момент. Над питаннями довго не замислюйтеся. Перша відповідь, зазвичай, яка приходить в голову, є найбільш правильною, адекватною Вашому стану". Поводиться тестування з використанням опитувального бланка (Табл. 36).

Опитувальний бланк ситуативної тривожності (Спілбергера-Ханіна)

	Ситуація	Ні, це не так	Напевно, так	Вірно	Дійсно
1	Я спокійний	1	2	3	4
2	Мені нічого не загрожує	1	2	3	4
3	Я почуваю себе напружено	1	2	3	4
4	Я відчуваю жаль	1	2	3	4
5	Я почуваю себе вільно	1	2	3	4
6	Я розчарований	1	2	3	4
7	Мене хвилюють можливі невдачі	1	2	3	4
8	Я відчуваю себе відпочилим	1	2	3	4
9	Я стурбований	1	2	3	4
10	Я маю відчуття внутрішнього задоволення	1	2	3	4
11	Я впевнений у собі	1	2	3	4
12	Я нервую	1	2	3	4
13	Я не знаходжу собі місця	1	2	3	4
14	Я напружений	1	2	3	4
15	Я не відчуваю скованості	1	2	3	4
16	Я задоволений	1	2	3	4
17	Я заклопотаний	1	2	3	4
18	Я надто збуджений і мені не по собі	1	2	3	4
19	Мені радісно	1	2	3	4

20	Мені приємно	1	2	3	4
15	Я не відчуваю скованості	1	2	3	4
16	Я задоволений	1	2	3	4

Показник ситуативної (реактивної) тривожності розраховується за формулою:

$$PT = \sum 1 - \sum 2 + 35,$$

де $\sum 1$ – сума закреслених цифр по пунктах 3, 4, 6, 7, 9, 12, 13, 14, 17, 18;

$\sum 2$ – сума закреслених цифр по пунктах 1, 2, 5, 8, 10, 11, 15, 16, 19, 20.

Якщо РТ не перевищує 30, то, особа, яку опитували, не відчуває особливої тривоги, тобто у неї в даний момент виявляється низька тривожність. Якщо сума знаходиться в інтервалі 31-45, то це означає помірну тривожність. При 46 і більше - тривожність висока.

Дуже висока тривожність (> 46) прямо корелює з наявністю невротичного конфлікту, з емоційними і невротичними зривами і з психосоматичними захворюваннями.

Низька тривожність (<12), навпаки, характеризує стан як депресивний, ареактивний, з низьким рівнем мотивацій. Але іноді дуже низька тривожність у показниках тесту є результатом активного витіснення особою високої тривоги з метою показати себе в "кращому світлі".

Додаток В

Визначення схильності до девіантної поведінки (А. Орел)

Інструкція до тесту

Перед вами є ряд тверджень. Вони стосуються деяких сторін вашого життя, вашого характеру, звичок. Прочитайте перше твердження і вирішите чи вірно дане твердження по відношенню до вас.

– якщо вірно, то на бланку відповідей поряд з номером, відповідним твердженням, в квадратику поставте цифру «1».

– якщо воно невірно, то поставте цифру «0»

– якщо вам важко відповісти, то постарайтеся вибрати варіант відповіді, який все-таки більше відповідає вашу думку.

Варіант для хлопців

П.І.Б.

Група № _____ **Вік** (загальна кількість років) _____

1. Я віддаю перевагу одягу неяскарих, приглушених тонів.
2. Буває, що я відкладаю на завтра те, що повинен зробити сьогодні.
3. Я охоче записався б добровольцем для участі в будь-яких бойових діях.
4. Буває, що іноді я сварюся з батьками.
5. Той, хто в дитинстві не бився, виростає «маминим синомком» і нічого не може добитися в житті.
6. Я би взявся за небезпечну для життя роботу, якби за неї добре платили.
7. Іноді я відчуваю таке сильне занепокоєння, що просто не можу всидіти на місці.
8. Іноді буває, що я трохи надутий.
9. Якби мені довелося стати військовим, то я хотів би бути льотчиком-винищувачем.
10. Я ціную в людях обережність і обачність.
11. Тільки слабкі і боягузливі люди виконують усі правила і закони.
12. Я волів би роботу, пов'язану зі змінами та подорожами.

13. Я завжди кажу тільки правду.
14. Якщо людина в міру і без шкідливих наслідків вживає збуджуючі, які впливають на психіку речовини - це цілком нормально.
15. Навіть якщо я злюся, то намагаюся не вдаватися до лайок.
16. Я думаю, що мені б сподобалося полювати на левів.
17. Якщо мене образили, то я обов'язково повинен помститися.
18. Людина повинна мати право випивати стільки, скільки вона хоче.
19. Якщо мій приятель спізнюється до призначеного часу, то я, зазвичай, зберігаю спокій.
20. Мені, зазвичай, ускладнює роботу вимога зробити її до певного терміну.
21. Іноді я переходжу вулицю там, де мені зручно, а не там, де належить.
22. Деякі правила і заборони можна відкинути, якщо відчуваєш сильний сексуальний (статевий) потяг.
23. Я іноді не слухаюся батьків.
24. Якщо при покупці автомобіля мені доведеться вибирати між швидкістю і безпекою, то я виберу безпеку.
25. Я думаю, що мені сподобалося б займатися боксом.
26. Якби я міг вільно вибирати професію, то став би дегустатором вин.
27. Я часто відчуваю потребу в гострих відчуттях.
28. Іноді мені так і хочеться зробити собі боляче.
29. Моє ставлення до життя добре описує прислів'я: «Сім разів відмірай, один раз відріж».
30. Я завжди купую квитки в громадському транспорті.
31. Серед моїх знайомих є люди, які пробували одурманюючі токсичні речовини.
32. Я завжди виконую обіцянки, навіть якщо мені це не вигідно.
33. Буває, що мені так і хочеться вилаятися.
34. Мають рацію люди, які в житті йдуть з прислів'ям: «Якщо не можна, але дуже хочеться, то можна».

35. Бувало, що я випадково потрапив у бійку після вживання спиртних напоїв.

36. Мені рідко вдається змусити себе продовжувати роботу після низки образливих невдач.

37. Якби в наш час проводилися б бої гладіаторів, то я б обов'язково приймав в них участь.

38. Буває, що іноді я говорю неправду.

39. Терпіти біль на зло всім буває навіть приємно.

40. Я краще погоджуся з людиною, ніж стану сперечатися.

41. Якби я народився в давні часи, то став би шляхетним розбійником.

42. Якщо немає іншого виходу, то суперечку можна вирішити і бійкою.

43. Бували випадки, коли мої батьки, інші дорослі висловлювали занепокоєння з приводу того, що я трохи випив.

44. Одяг повинен з першого погляду виділяти людину серед інших в натовпі.

45. Якщо в кінофільмі немає жодної пристойної бійки - це погане кіно.

46. Коли люди прагнуть до нових незвичайних відчуттів і переживань - це нормально.

47. Іноді я сумую на уроках.

48. Якщо мене хтось випадково зачепив в натовпі, то я обов'язково вимагатиму від нього вибачень.

49. Якщо людина дратує мене, то готовий висловити йому все, що я про неї думаю.

50. Під час подорожей і поїздок я люблю відхилитися від звичайних маршрутів.

51. Мені б сподобалася професія дресирувальника хижих звірів.

52. Якщо вже ти сів за кермо мотоцикла, то варто їхати тільки дуже швидко.

53. Коли я читаю детектив, то мені часто хочеться, щоб злочинець пішов від переслідування.

54. Іноді я просто не можу втриматися від сміху, коли чую непристойний жарт.

55. Я намагаюся уникати в розмові виразів, які можуть збентежити оточуючих.

56. Я часто засмучуюсь через дрібниці.

57. Коли мені заперечують, я часто вибухаю і відповідаю різко.

58. Мені більше подобається читати про пригоди, ніж про любовні історії.

59. Щоб отримати задоволення, варто порушити деякі правила і заборони.

60. Мені подобається бувати в компаніях, де в міру випивають і веселяться.

61. Мене дратує, коли дівчата курять.

62. Мені подобається стан, який наступає, коли в міру і в хорошій компанії вип'єш.

63. Бувало, що у мене виникало бажання випити, хоча я розумів, що зараз не час і не місце.

64. Сигарета в скрутну хвилину мене заспокоює.

65. Мені легко змусити інших людей боятися мене, і іноді заради забави я це роблю.

66. Я зміг би своєю рукою стратити злочинця, справедливо засудженого до вищої міри покарання.

67. Задоволення - це головне, до чого варто прагнути в житті.

68. Я хотів би взяти участь в автомобільних гонках.

69. Коли у мене поганий настрій, до мене краще не підходити.

70. Іноді у мене буває такий настрій, що я готовий першим почати бійку.

71. Я можу згадати випадки, коду я був таким злим, що хапав першу-ліпшу під руку річ і ламав її.

72. Я завжди вимагаю, щоб оточуючі поважали мої права.

73. Мені сподобалося б стрибати з парашутом.

74. Шкідливий вплив на людину алкоголю і тютюну сильно перебільшують.

75. Я рідко даю здачі, навіть якщо хтось вдарить мене.

76. Я не отримую задоволення від відчуття ризику.
77. Коли людина в запалі суперечки вдається до «сильних» виразами - це нормально.
78. Я часто не можу стримати свої почуття.
79. Бувало, що я запізнювався на уроки.
80. Мені подобаються компанії, де всі жартують один над одним.
81. Секс повинен займати в житті молоді одне з головних місць.
82. Часто я не можу втриматися від суперечки, якщо хтось не згоден зі мною.
83. Іноді траплялося, що я не виконував домашнє завдання.
84. Я часто здійснюю вчинки під впливом миттєвого настрою.
85. Мені здається, що я не здатний вдарити людину.
86. Люди справедливо обурюються, коли дізнаються, що злочинець залишився безкарним.
87. Буває, що мені доводиться приховувати від дорослих деякі свої вчинки.
88. Наївні простаки самі заслуговують того, щоб їх обманювали.
89. Іноді я буваю так роздратований, що стукаю по столу кулаком.
90. Тільки несподівані обставини і почуття небезпеки дозволяють мені посправжньому проявити себе.
91. Я б спробував яке-небудь притуплювала речовина, якби твердо знав, що це не зашкодить моєму здоров'ю і не спричинить покарання.
92. Коли я стою на мосту, то мене іноді так і тягне стрибнути вниз.
93. Будь-яка бруд мене лякає або викликає сильну огиду.
94. Коли я злюся, то мені хочеться кого-небудь вдарити.
95. Я вважаю, що люди повинні повністю відмовитися вживання спиртних напоїв.
96. Я б міг на спір залізти на високу фабричну трубу.
97. Часом я не можу впоратися з бажанням заподіяти біль іншим людям.
98. Я міг би після невеликих попередніх пояснень управляти вертольотом.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----

11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
41	42	43	44	45	46	47	48	49	50
51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
61	62	63	64	65	66	67	68	69	70
71	72	73	74	75	76	77	78	79	80
81	82	83	84	85	86	87	88	89	90
91	92	93	94	95	96	97	98		

Позначення відповідей: «так» - 1, «ні» - 0

Варіант для дівчат

П.І.Б. _____

Група № _____ Вік (загальна кількість років) _____

1. Я прагну в одязі слідувати найсучаснішою моді чи навіть випереджати її.
2. Буває, що я відкладаю на завтра те, що повинна зробити сьогодні.
3. Якби була така можливість, то я б із задоволенням пішла служити в армію.
4. Буває, що іноді я сварюся з батьками.
5. Щоб домогтися свого, дівчина іноді може і побитися.
6. Я б взялася за небезпечну для здоров'я роботу, якби за неї добре платили.
7. Іноді я відчуваю таке сильне занепокоєння, що просто не можу всидіти на місці.
8. Я іноді люблю трохи попліткувати.
9. Мені подобаються професії, пов'язані з ризиком для життя.
10. Мені подобається, коли мій одяг і зовнішній вигляд дратують людей старшого покоління.
11. Тільки дурні й боязкі люди виконують усі правила і закони.

12. Я вважала за краще б роботу, пов'язану зі змінами та подорожами, навіть якщо вона небезпечна для життя.

13. Я завжди кажу тільки правду.

14. Якщо людина в міру і без шкідливих наслідків вживає збуджуючі і впливають на психіку речовини - це нормально.

15. Навіть якщо я злюся, то намагаюся нікого не ляяти.

16. Я з задоволенням дивлюся бойовики.

17. Якщо мене образили, то я обов'язково повинна помститися.

18. Людина повинна мати право випивати, скільки вона хоче і де він хоче.

19. Якщо моя подруга спізнюється до призначеного часу, то я зазвичай зберігаю спокій.

20. Мені часто буває важко зробити роботу до точно визначеного терміну.

21. Іноді я переходжу вулицю там, де мені зручно, а не там, де належить.

22. Деякі правила і заборони можна відкинути, якщо чого-небудь сильно хочеш.

23. Бувало, що я не слухалася батьків.

24. В автомобілі я більше ціную безпеку, ніж швидкість.

25. Я думаю, що мені сподобалося б займатися карате або схожим видом спорту.

26. Мені б сподобалася робота офіціантки в ресторані.

27. Я часто відчуваю потребу в гострих відчуттях.

28. Іноді мені так і хочеться зробити собі боляче.

29. Моє ставлення до життя добре описує прислів'я: «Сім разів відмірай, один раз відріж».

30. Я завжди плачу за проїзд в громадському транспорті.

31. Серед моїх знайомих є люди, які пробували одурманюючі токсичні речовини.

32. Я завжди виконую обіцянки, навіть якщо мені це не вигідно.

33. Чи буває, що мені так і хочеться вилятися.

34. Мають рацію люди, які в житті йдуть прислів'ї: «Якщо не можна, але дуже хочеться, то можна».

35. Бувало, що я випадково потрапляла в неприємну історію після вживання спиртних напоїв.

36. Я часто не можу змусити себе продовжувати будь-яке заняття після прикрої невдачі.

37. Багато заборони у сфері сексу старомодні і їх можна відкинути.

38. Буває, що іноді я говорю неправду.

39. Терпіти біль на зло всім буває навіть приємно.

40. Я краще погоджуся з людиною, ніж стану сперечатися.

41. Якби я народилася в давні часи, то стала б благородної розбійницею.

42. Домагатися перемоги в суперечці потрібно за всяку ціну.

43. Бували випадки, коли мої батьки, інші дорослі висловлювали занепокоєння з приводу того, що я трохи випила.

44. Одяг повинен з першого погляду виділяти людину серед інших в натовпі.

45. Якщо в фільмі немає жодної пристойної бійки - це погане кіно.

46. Коли люди прагнуть до нових незвичайних відчуттів і переживань - це нормально.

47. Буває я сумую на уроках.

48. Якщо мене хтось випадково зачепив в натовпі, то я обов'язково вимагатиму від нього вибачень.

49. Якщо людина дратує мене, то я готова висловити йому все, що про нього думаю.

50. Під час подорожей і поїздок я люблю відхилитися від звичайних маршрутів.

51. Мені б сподобалася професія дресирувальниці хижих звірів.

52. Мені подобається відчувати швидкість при швидкій їзді на автомобілі і мотоциклі.

53. Коли я читаю детектив, то мені часто хочеться, щоб злочинець пішов від переслідування.

54. Чи буває, що я з цікавістю слухаю непристойний, але смішний анекдот.

55. Мені подобається іноді бентежити і ставити в незручне становище оточуючих.

56. Я часто засмучуюсь через дрібниці.

57. Коли мені заперечують, я часто вибухаю і відповідаю різко.

58. Мені більше подобається читати про криваві злочини або про катастрофи.

59. Щоб отримати задоволення, варто порушити деякі правила і заборони.

60. Мені подобається бувати в компаніях, де в міру випивають і веселяться.

61. Я вважаю цілком нормальним, якщо дівчина курить.

62. Мені подобається стан, які настає, коли в міру і в хорошій компанії вип'єш.

63. Бувало, що у мене виникало бажання випити, хоча я розуміла, що зараз не час і не місце.

64. Сигарета в скрутну хвилину мене заспокоює.

65. Деякі люди побоюються мене.

66. Я б хотіла бути присутньою при страті злочинця, справедливо засудженого до вищої міри покарання ..

67. Задоволення - це головне, до чого варто прагнути в житті.

68. Якби могла, то із задоволенням взяла участь би в автомобільних гонках.

69. Коли у мене поганий настрій, до мене краще не підходити.

70. Іноді у мене буває такий настрій, що я готова першим почати бійку.

71. Я можу згадати випадки, коли я настільки розлютилася, що хапала першу-ліпшу під руку річ і ламала її.

72. Я завжди вимагаю, щоб оточуючі поважали мої права.

73. Мені б хотілося з цікавості стрибнути з парашутом.

74. Шкідливий вплив алкоголю і тютюну на людину сильно перебільшують.

75. Щасливі ті, хто вмирають молодими.
76. Я отримую задоволення, коли трохи ризикую.
77. Коли людина в запалі суперечки вдається до лайок - це допустимо.
78. Я часто не можу стримати свої почуття.
79. Бувало, що я спізнювалася на уроки.
80. Мені подобаються компанії, де всі жартують один над одним.
81. Секс повинен займати в житті молоді одне з головних місць.
82. Часто я не можу втриматися від суперечки, якщо хтось не згоден зі мною.
83. Іноді траплялося, що я не виконувала шкільне домашнє завдання.
84. Я часто здійснюю вчинки під впливом миттєвого настрою.
85. Бувають випадки, коли я можу вдарити людину.
86. Люди справедливо обурюються, коли дізнаються, що злочинець залишився безкарним.
87. Буває, що мені доводиться приховувати від дорослих деякі свої вчинки.
88. Наївні простаки самі заслуговую того, щоб їх обманювали.
89. Іноді я буваю так роздратована, що голосно кричу.
90. Тільки несподівані обставини і почуття небезпеки дозволяють мені посправжньому проявити себе.
91. Я б спробувала яке-небудь притуплювала речовина, якби твердо знала, що це не зашкодить моєму здоров'ю і не спричинить покарання.
92. Коли я стою на мосту, то мене іноді так і тягне стрибнути вниз.
93. Будь-яка бруд мене лякає або викликає сильну огиду.
94. Коли я злюся, то мені хочеться голосно вилаяти винуватця моїх неприємностей.
95. Я вважаю, що люди повинні відмовитися від будь-якого вживання спиртних напоїв.
96. Я б із задоволенням покотилася б на гірських лижах з крутого схилу.
97. Іноді, якщо хтось завдає мені болю, то це буває навіть приємно.
98. Я б із задоволенням займалася в басейні стрибками з вишки.

99. Мені іноді не хочеться жити.

100. Щоб домогтися успіху в житті, дівчина повинна бути сильною і вміти постояти за себе.

101. По-справжньому поважають тільки тих людей, хто викликає в оточуючих страх.

102. Я люблю дивитися виступи боксерів.

103. Я можу вдарити людину, якщо вирішу, що він серйозно образив мене.

104. Я вважаю, що поступитися в суперечці - це означає показати свою слабкість.

105. Мені подобається готувати, займатися домашнім господарством.

106. Якби я могла прожити життя заново, то я б хотіла стати чоловіком, а не жінкою.

107. В дитинстві мені хотілося стати актрисою чи співачкою.

108. В дитинстві я була завжди байдужа до гри в ляльки.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
41	42	43	44	45	46	47	48	49	50
51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
61	62	63	64	65	66	67	68	69	70
71	72	73	74	75	76	77	78	79	80
81	82	83	84	85	86	87	88	89	90
91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
101	102	103	104	105	106	107	108		

Позначення відповідей: «так» - 1, «ні» - 0

КЛЮЧ

Кожній відповіді, при збігу з ключем, присвоюється один бал, підраховується первинний сумарний бал.

1.Шкала установки на соціально-бажані відповіді.

Відповіді «так»: 13, 30, 32.

Відповіді «ні»: 2, 4, 8, 21, 23, 33, 38, 47, 54, 79, 83, 87.

2. Шкала схильності до подолання норм і правил.

Відповіді «так»: 11, 22, 34, 41, 44, 50, 53, 59, 80, 88, 91.

Відповіді «ні»: 1, 10, 55, 61, 86, 93.

3. Шкала схильності до адиктивної поведінки.

Відповіді «так»: 14, 18, 22, 26, 27, 31, 34, 35, 43, 46, 59, 60, 62, 63, 64, 67, 74, 81, 91.

Відповіді «ні»: 95.

4. Шкала схильності до саморуйнівної поведінки (суїцид).

Відповіді «так»: 3, 6, 9, 12, 16, 27, 28, 37, 39, 51, 52, 58, 68, 73, 90, 91, 92, 96, 98.

Відповіді «ні»: 24, 76.

5. Шкала схильності до агресії та насильства.

Відповіді «так»: 3, 5, 16, 17, 25, 37, 42, 45, 48, 49, 51, 65, 66, 70, 71, 72, 77, 82, 89, 94, 97.

Відповіді «ні»: 15, 40, 75, 85.

6. Шкала вольового контролю емоційних реакцій.

Відповіді «так»: 7, 20, 36, 49, 56, 57, 69, 70, 71, 78, 84, 89, 94.

Відповіді «ні»: 19, 29.

7. Шкала схильності до деліквентної поведінкою.

Відповіді «так»: 18, 26, 31, 34, 35, 42, 43, 44, 48, 52, 62, 63, 64, 67, 74, 91, 94.

Відповіді «ні»: 55, 61, 86.

Додаток Д

Програма соціального супроводу підлітків з девіантною поведінкою

1. Загальні положення

Назва програми: «Шлях до гармонії»

Тривалість: 3 місяці

Форма реалізації: групові та індивідуальні заняття

Цільова група: підлітки 12–16 років із проявами девіантної поведінки

2. Мета програми - сприяння соціальній адаптації та корекції девіантної поведінки підлітків через формування навичок саморегуляції, соціальної відповідальності та розвитку конструктивних способів взаємодії з оточенням.

3. Завдання програми

– діагностичне – виявлення рівня схильності до девіантної поведінки, визначення соціально-психологічних характеристик підлітків;

– корекційне – розробка та впровадження методик зміни поведінкових патернів, зниження рівня агресії та соціальної ізоляції;

– профілактичне – формування навичок емоційної регуляції, комунікації, вирішення конфліктів без насильства;

– освітнє – підвищення правової обізнаності підлітків щодо наслідків девіантної поведінки;

– соціально-інтеграційне – покращення взаємодії підлітків з родиною, ровесниками, педагогами та соціальними службами.

4. Принципи реалізації програми

– комплексний підхід – поєднання психологічних, педагогічних та соціальних методів корекції;

– індивідуалізація – врахування особистісних особливостей кожного підлітка;

– доступність – залучення підлітків незалежно від соціального статусу;

– емпатія та підтримка – створення безпечного середовища для самовираження;

– активна взаємодія – залучення підлітків у процес ухвалення рішень щодо власної поведінки.

5. Структура та етапи програми

Програма складається з трьох основних етапів:

I. Діагностичний етап (1 тиждень)

Виявлення рівня девіантної поведінки (опитувальники, тести)

Аналіз соціального середовища підлітка (інтерв'ю, спостереження)

Визначення емоційного стану та рівня агресії

Методи та критерії:

Першим критерієм обрано соціальну адаптацію. Оцінка рівня соціальної адаптації дозволяє визначити, наскільки підліток інтегрований у соціальне середовище, чи має труднощі у спілкуванні та наскільки ефективно взаємодіє з групою однолітків. Для цього використовується тест соціально-психологічної адаптації, розроблений К. Роджерсом і Р. Даймондом (див. додаток А). Методика дозволяє виявити бар'єри в соціальній взаємодії, визначити ступінь інтеграції підлітка в соціум та його здатність дотримуватися соціальних норм.

Другий критерій це емоційно-вольова регуляція, яка оцінює здатність підлітка контролювати власні емоції, регулювати стресові стани та зберігати стійкість у складних життєвих ситуаціях. Для діагностики використовується опитувальник тривожності Спілбергера-Ханіна (див. додаток Б), який визначає як ситуаційну (реактивну), так і особистісну тривожність. Методика є важливим інструментом для аналізу емоційного стану підлітка та його здатності до саморегуляції, що має безпосередній вплив на формування поведінкових реакцій.

Третім критерієм виокремимо наявність девіантних установок. Діагностика цього критерію спрямована на виявлення внутрішніх переконань підлітка щодо прийнятності чи неприйнятності девіантної поведінки. Для цього використовується тест на визначення схильності до девіантної поведінки (А. Орел). Методика міститься у додатку В, дозволяє оцінити готовність до порушення соціальних норм, схильність до ризикованої поведінки та наявність

негативних соціальних настанов. Методика допомагає виявити підлітків із високим рівнем ризику девіантних проявів.

II. Корекційно-розвивальний етап (2 місяці, 2–3 заняття на тиждень)

1. Робота над самосприйняттям та самооцінкою

Тренінги «Я у соціумі», «Прийняття себе»

Арт-терапія: створення «Колесо життєвих аспектів»

У контексті корекційно-розвивальної роботи з підлітками важливе місце займають методики, які сприяють розвитку усвідомлення власної ідентичності, підвищенню рівня самооцінки та позитивного самосприйняття. Самосприйняття формує основи особистісної ідентичності, а адекватна самооцінка є передумовою для соціальної адаптації та взаємодії з оточенням.

Метою тренінгу «**Я у соціумі**» є надання учасникам можливості оцінити себе в контексті соціальних взаємодій та взаємозв'язку між індивідом і суспільством. Заняття проводяться у форматі інтерактивних вправ, які включають аналіз ролей, що виконує підліток в соціальних групах, а також визначення його місця у колективі. Оскільки підлітки на етапі ідентичності часто переживають невизначеність щодо свого місця в соціумі, важливим є освоєння технік, які допомагають усвідомити свою роль, інтереси та потреби.

Приклад вправ:

– «Я у соціумі через метафору». Учасники обирають метафору, яка характеризує їхнє місце в соціумі (наприклад, дерево, річка, сонце) та пояснюють свій вибір, розкриваючи своє бачення взаємодії з оточенням. Це дозволяє глибше зрозуміти процеси самопізнання та самовизначення в соціальних контекстах.

– «Колесо життєвих аспектів». Метою вправи є збільшення усвідомлення важливих аспектів власного життя та оцінка рівня задоволеності ними. Учасники малюють коло, поділене на кілька секторів, кожен з яких відповідає за певну сферу життя: стосунки, здоров'я, навчання, інтереси, особисті досягнення тощо. Кожен підліток оцінює рівень задоволення кожною з цих сфер від 1 до 10 і позначає його на колесі. Потім проводиться обговорення того, чому рівень задоволення в кожній сфері такий, яким він є, і як можна покращити ситуацію.

2. Навички емоційної регуляції

Вправи на розпізнавання та управління емоціями

Дихальні техніки для контролю гніву

Емоційна регуляція є важливим аспектом розвитку особистості підлітків, оскільки цей період є часом посиленої емоційної реактивності та значної соціальної і психологічної напруги. Тренування емоційної регуляції дозволяє знижувати імпульсивність, зменшувати стрес та покращувати взаємодію з оточенням. Вправи на розпізнавання та управління емоціями спрямовані на розвиток здатності підлітків розпізнавати свої емоції, усвідомлювати їх природу та наслідки для поведінки. Важливо, щоб підлітки вчилися не лише виявляти емоції, але й ефективно управляти ними в різних ситуаціях.

Приклад вправ:

– «Емоційний щоденник» Учасники протягом тижня записують свої емоції в ситуаціях, що викликають у них різні емоційні реакції. Вони аналізують причини виникнення цих емоцій і розглядають можливі варіанти їх контролю;

– «Емоційна шкала». Метою вправи є покращення здатності до самоусвідомлення та ідентифікації емоцій. Учасники отримують картки з різними емоціями (радість, смуток, злість, страх тощо) та мають на кожній картці написати ситуацію, коли вони відчували цю емоцію. Після цього учасники створюють свою «шкалу емоцій», вказуючи, які емоції вони найбільше відчувають у повсякденному житті, а які найменше, і обговорюють, як вони можуть краще справлятися з негативними емоціями.

Дихальні техніки є ефективними засобами для зниження рівня гніву та стресу, допомагаючи підліткам заспокоїтися та відновити емоційну рівновагу. Завдяки активації парасимпатичної нервової системи через повільне і глибоке дихання, вдається знизити фізіологічні показники стресу, такі як підвищений пульс та кров'яний тиск.

Приклад вправ:

– «Дихання з паузами». Учасники виконують серію глибоких вдихів і видихів з затримкою дихання на кілька секунд після кожного вдиху та видиху.

Це дозволяє активувати парасимпатичну нервову систему, знижуючи рівень стресу та сприяючи емоційному розслабленню;

– «Дихання через бар'єр» сприяє зниженню рівня стресу та гніву через техніки дихання. Підлітки сідають в коло, кожен отримує невеликий м'яч або інший предмет. Кожного разу, коли учасник відчуває гнів або стрес, він повинен передавати м'яч іншому учаснику, одночасно виконуючи дихальну вправу — вдихати через ніс на 4 рахунки, затримувати дихання на 4 рахунки і видихати через рот на 4 рахунки. Це дозволяє знижувати рівень стресу та сприяє емоційному розслабленню.

3. Соціальна взаємодія та комунікація

Тренінги ефективної комунікації («Як чути та бути почутим»)

Соціальні рольові ігри

Для підлітків важливо розвивати комунікативні навички, які дозволяють зберігати здорові соціальні зв'язки і уникати конфліктів у стосунках з однолітками та дорослими. Вправи на розвиток комунікаційних навичок сприяють кращому розумінню та прийняттю чужих точок зору, а також ефективному вираженню власних думок.

Тренінг ефективної комунікації «Як чути та бути почутим» допомагає підліткам навчитися не лише виражати свої думки, а й слухати інших, що є важливим елементом здорових взаємин. Ключовими техніками є активне слухання, вербалізація емоцій та заохочення до відкритого обміну думками без оцінок.

Приклад вправ:

– «Я-повідомлення». Учасники тренуються висловлювати свої емоції і потреби без звинувачень, використовуючи конструкції типу: «Я відчуваю ... коли ти ...». Це дозволяє уникати конфліктних ситуацій та сприяє ефективному спілкуванню.

– «Слухай мене». Метою є розвиток навичок активного слухання та комунікації. Учасники обирають пару. Один з учасників розповідає про будь-яку ситуацію, що сталася з ним, а інший повинен слухати, не перебиваючи, лише

задаючи уточнювальні питання (наприклад: «Як ти відчував себе в той момент?» або «Що сталося після цього?»). Після цього учасники змінюються ролями. Завданням є сприяння навчанню уважно слухати інших і не поспішати з власними реакціями.

– «Активне мовлення». Вправа сприяє покращенню вербальних комунікаційних навичок. Вся група має обговорити якусь тему, на зразок «Як я уявляю своє майбутнє». У кожного учасника є лише 1 хвилина, щоб висловити свою думку, не перебиваючи інших. Завдання полягає в тому, щоб чітко та ясно виражати свої думки і слухати інших без порушення правил. Після кожного обговорення група обговорює, хто з учасників краще висловлював свої думки та чому, а хто мав труднощі.

Соціальні рольові ігри є потужним інструментом для розвитку емпатії та покращення навичок комунікації. Вони дають змогу підліткам експериментувати з різними стилями поведінки в умовах, що імітують реальні соціальні ситуації.

Приклад вправи:

– «Моделювання конфліктних ситуацій»: Учасники розігрують ситуації, в яких виникають конфлікти між людьми. Вони повинні продемонструвати ефективні способи розв'язання конфліктів через переговори, використовуючи техніки активного слухання та компромісу.

4. Запобігання агресії та правопорушенням

Дискусія «Насильство: вихід є»

Симуляційні ігри щодо правових наслідків порушень

оскільки агресивна поведінка може стати перешкодою для нормальної соціалізації та привести до правопорушень.

Дискусія «Насильство: вихід є»

Дискусії дають змогу підліткам розглянути різні аспекти насильства, включаючи його соціальні та психологічні причини, а також ефективні способи його подолання. Важливим є створення простору для обговорення альтернатив насильству в реальних ситуаціях.

Приклад вправи:

– «Альтернативи насильству». Учасники обговорюють реальні життєві ситуації, де вони або їхні однолітки стали свідками насильства, і разом з тренером шукають можливі способи вирішення конфліктів без застосування агресії;

– «Що буде, якщо...?», метою якої є усвідомлення наслідків агресії та правопорушень. Ведучий пропонує учасникам різні сценарії, в яких можуть виникнути ситуації, що призводять до агресії або правопорушень (наприклад, сварка з другом, участь у бійці). Учасники повинні розглянути можливі наслідки таких дій і подискутувати, які альтернативи агресії вони можуть застосувати в подібних ситуаціях;

– «Рішення проблеми без насильства», має на меті покращити розвиток альтернативних моделей поведінки для уникнення насильства. Учасники отримують ситуації, в яких виникає конфлікт (наприклад, сварка через непорозуміння чи конкуренцію). Вони повинні запропонувати кілька способів вирішення конфлікту без застосування насильства чи агресії. Підлітки діляться своїми ідеями, а потім тренер надає додаткові варіанти, підкреслюючи важливість мирного врегулювання.

Симуляційні ігри щодо правових наслідків порушень дозволяють підліткам усвідомити, які наслідки можуть мати їхні дії в правовому контексті. Розігрування ситуацій правопорушень допомагає зрозуміти не лише юридичні наслідки, але й моральні й етичні аспекти поведінки.

Приклад вправи:

– «Судова симуляція», під час якої учасники грають роль судді, адвоката, прокурора та підсудного, де розглядають ситуацію правопорушення, аналізують можливі правові наслідки та приходять до висновку щодо покарання.

5. Формування альтернативних моделей поведінки

Вправи «Як справлятися зі стресом без агресії»

Групові тренінги самоконтролю

Формування нових моделей поведінки є центральним аспектом корекційної роботи з підлітками, оскільки девіантні форми поведінки часто є

наслідком відсутності соціально прийнятних способів реагування на стресові ситуації.

Вправи «Як справлятися зі стресом без агресії» сприяють розвитку альтернативних способів реагування на стресові ситуації, допомагаючи підліткам обирати стратегії, які не включають агресивні реакції. Техніки релаксації та саморегуляції є важливими компонентами цього процесу.

Приклад вправ:

– «Методика 4-7-8». Підлітки практикують методику дихання для зниження рівня стресу, що включає вдих на 4 секунди, затримку дихання на 7 секунд і повільний видих на 8 секунд. Цей процес дозволяє досягти емоційного балансу без застосування агресії;

– «Реакція на стрес без агресії», ініціює розвиток стратегій управління стресом без агресії. Учасники отримують список ситуацій, які можуть викликати стрес або гнів (наприклад, незадоволення результатами у школі, конфлікти з однолітками). Вони повинні обговорити та прописати стратегії, як реагувати на ці ситуації, не вдаючись до агресії. Наприклад, вони можуть обрати методи фізичного розслаблення, як-от йога або прогулянка, або вербальні стратегії, як-от конструктивна бесіда;

– «Модель позитивної поведінки». Формування нових моделей поведінки, що базуються на самоконтролі та емоційній грамотності. Кожен учасник розповідає про позитивний приклад своєї поведінки, коли вони змогли уникнути агресії або вирішити конфлікт мирним шляхом. Потім тренер разом з групою обговорює, чому це була позитивна поведінка, та як можна використати подібну стратегію в інших ситуаціях.

Групові тренінги самоконтролю зосереджуються на розвитку здатності підлітків до саморегуляції та самодисципліни. Вони передбачають використання когнітивно-поведінкових методів для вироблення здорових моделей поведінки.

Приклад вправи:

– «Планування поведінки в стресових ситуаціях». Учасники тренінгу розробляють індивідуальні плани поведінки на випадок стресових ситуацій, що

включають техніки самоконтролю, емоційного відновлення та вирішення конфліктів без насильства.

III. Підсумковий етап (2 тижні)

Повторна діагностика рівня девіантної поведінки

Аналіз змін у соціальній поведінці підлітків

Розробка рекомендацій для подальшої роботи

6. Очікувані результати

- Зниження рівня агресивності, імпульсивності, соціальної ізоляції
- Покращення комунікативних навичок, підвищення самооцінки
- Усвідомлення підлітками відповідальності за власні дії
- Розвиток навичок саморегуляції та альтернативних стратегій поведінки
- Підвищення рівня довіри до дорослих (батьків, педагогів, соціальних працівників)

7. Висновки та перспективи

Програма соціального супроводу підлітків із девіантною поведінкою є комплексною системою заходів, спрямованих на корекцію поведінкових відхилень та соціальну адаптацію підлітків. Вона базується на сучасних методах психологічної допомоги, соціальної підтримки та особистісного розвитку. Важливим елементом є мультидисциплінарний підхід, що передбачає участь педагогів, психологів, соціальних працівників та правоохоронних органів.

Подальше вдосконалення програми може включати розширення методів взаємодії з сім'єю, впровадження цифрових технологій для моніторингу емоційного стану підлітків та інтеграцію програми у шкільні курси з соціальної адаптації.